

*Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti*

Fakültə: SABAH qrupları

İxtisas: İqtisadiyyat

BURAXILIŞ İŞİ

Mövzu: Azərbaycan sənayesinin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi yolları

Kurs: IV

Qrup: S2_İQT1

Tələbə: Məhvi Billurə Məhyar

Elmi rəhbər: Rzayev Rafael

Bakı 2018

Mündəricat

Giriş

Fəsil 1. Sənayenin rəqabət qabiliyyətinin nəzəri və metodoloji əsasları

1.1. Sənayenin rəqabət qabiliyyətinin mahiyyəti

1.2. Sənayenin rəqabət qabiliyyətinə təsir edən amillər

Fəsil 2. Azərbaycanda sənayenin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinin əsas istiqamətləri

2.1. Ölkə sənayesinin texniki-iqtisadi səviyyəsinin yüksəldilməsi

2.2. Sənayenin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsində dövlətin rolu

Nəticə

Ədəbiyyat

Giriş

Mövzunun aktuallığı – Bazar münasibətlərinə keçid həm milli iqtisadiyyatda, həm də cəmiyyət həyatının bir çox tərəflərinə təsir göstərməklə, mühüm dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Bu şəraitdə ölkədə iqtisadi subyektlərin fəaliyyət qaydaları və inkişafın idarə olunması və tənzimlənməsi mexanizmi dəyişmişdir. Keçid dövrünün ilk vaxtlarında milli iqtisadiyyatda ciddi dərəcədə geriləmələrin olması onun rəqabət qabiliyyətinin artırılması sahəsində əsaslı tədbirlər təşkil etmək imkanlarını azaltmışdır.

Son illərdə Azərbaycanda neft strategiyasının uğurla həyata keçirilməsi yüksək iqtisadi artımı təmin etmişdir. Bu artım daha çox neft amili hesabına təmin olduğuna görə, onun keyfiyyəti və stabilliyi yüksək deyildir. Bu səbəbdən, ölkədə qeyri-neft sektorunun rəqabət qabiliyyətinin səviyyəsinin yüksəldilməsi və onun rəqabət üstünlüklərini formalaşdıran amillərin araşdırılıb üzə çıxarılmasının mühüm əhəmiyyəti vardır.

İstənilən ölkənin stabil iqtisadi inkişafının təmin edilməsində sənayenin inkişaf səviyyəsi mühüm rol oynayır. Çünki sənayenin inkişafı cəmiyyətin bir sıra bir biri ilə bağlı olan tərəflərinin inkişafını tələb edir. Bu tərəflərin inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq ölkədəki sənayenin rəqabət qabiliyyəti formalaşır.

Məhz bu səbəblərdən, sənayenin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi yollarının araşdırılması, təklif və tövsiyələrin hazırlanması ölkə iqtisadiyyatının inkişafının müasir mərhələsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Tədqiqatın məqsədi – Azərbaycanda sənayenin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi yollarını müəyyənləşdirilmək və bu istiqamətdə nəzəri və praktiki əhəmiyyətə malik olan, habelə elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələr hazırlamaqdan ibarətdir.

Tədqiqatın obyekti - Azərbaycanda sənayenin rəqabət qabiliyyətliliyi.

Tədqiqatın predmeti - Azərbaycanda sənayenin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinə müxtəlif amillərin təsiri.

Tədqiqatın vəzifələri - qarşıya qoyulmuş məqsədlə müəyyən olunur. Bu vəzifələrə aşağıdakılar daxildir:

- sənayenin rəqabət qabiliyyətinin mahiyyətinin açıq şəkildə öyrənilməsi və onu formalaşdıran amillərin müəyyən olunması;

- sənayenin texniki-iqtisadi səviyyəsinin yüksəldilməsi yollarının müəyyən olunması;

- sənayenin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsində dövlətin rolunun qiymətləndirilməsi

- sənayenin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi üçün təklif və tövsiyələrin hazırlanıb işlənməsi.

Tədqiqatda informasiya mənbəyi kimi yerli və xarici alimlərin əsərləri, mövzuya aid məqalələr, dövlət orqanlarının və beynəlxalq iqtisadi təşkilatların rəsmi saytları, statistik bülletenlərdən istifadə olunmuşdur.

Fəsil 1.Sənayenin rəqabət qabiliyyətini təmin edən nəzəri və metodoloji əsasların təhlili

1.1. Sənayenin rəqabət qabiliyyətinin mahiyyəti

İqtisadi inkişafın bazar mexanizmi bir sıra iqtisadi elementlərin qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyəti ilə müəyyən olunur. Bu elementlərdən biri də rəqabətdir. Rəqabət bazar mexanizminin ən mühüm elementlərindən biri olub, bazar iqtisadiyyatının ən mühüm amillərindən biri kimi çıxış edir [1,s.221].

Dünyada rəqabət anlayışına vahid yanaşma olmasa da, iqtisadçı alimlər rəqabəti cəmiyyətin inkişafının, həyat səviyyəsinin və məhsulların keyfiyyətinin yüksəldilməsinin hərəkətverici qüvvəsi kimi qəbul edirlər. Rəqabət anlayışının bir sıra tərifləri mövcuddur.

M.Porter rəqabəti yeni mallar, yeni marketinq üsulları, yeni istehsal prosesləri və yeni bazar seqmentləri yaradan dinamik inkişaf prosesi kimi ifadə edir. Avstriya iqtisadçısı F.Hayek isə insanların bilik əldə etməsinə və ötürməsinə imkan verən prosesi rəqabət adlandırır.

Rəqabət ən ümumi mənada iqtisadi cəhətdən təcrid olunmuş subyektlərin şəxsi maraqları uğrunda bir-biriləri ilə olan qarşılıqlı əlaqəsi kimi basə düşülür. Fəlsəfi nöqteyi-nəzərdən rəqabət daha yaxşı şərtlər üçün olan mübarizə, iqtisadi kontekstdə isə rəqabət həm mübarizə, həm də əməkdaşlıq kimi qəbul edilir.

Rəqabətin iqtisadi mahiyyətini izah edərkən əsasən üç yanaşmadan istifadə edilir:

- ✓ davranış
- ✓ struktur
- ✓ funksional

Davranış yanaşma. Tarixi inkişaf yolunda rəqabətin iqtisadi yöndən izahında davranış yanaşması ilk yanaşma hesab olunur və Adam Smit bunu “Satıcıların öz məhsullarını satmaq məqsədi ilə daha əlverişli şərtlər uğrunda apardıqları ədalətli rəqabət prosesi” olaraq ifadə edirdi. Bir çox neoklassik nəzəriyyələrdə isə davranış yanaşması çərçivəsində rəqabət məhdud iqtisadi resurslar üstündə aparılan mübarizə kimi dəyərləndirilirdi. Amerikalı iqtisadçı P. Haynın fikrincə, rəqabət

məhdud resursların əldə edilməsi üçün zəruri olan meyarların ən yaxşı tərzdə ödənilməsi prosesidir.

Struktur yanaşma. Struktur yanaşmasında isə bazarın tipi və mövcud bazar mexanizmində hökmran olan şərtlər vaciblik kəsb edir: “Rəqabət bazarda mövcud olan çoxlu sayda alıcı və satıcıların bazara sərbəstliklə daxil olmaq və tərk etmək imkanlarını təqdim edən şərtlər məcmusudur”.

Funksional yanaşma. Funksional yanaşma rəqabət anlayışını onun iqtisadiyyatda olan rolu baxımından öyrənir. Başqa sözlə, müvafiq bazar tipindən və xüsusiyyətlərindən asılı olaraq, bazarda mövcud rəqabətin statusu onun həmin iqtisadiyyatdakı iqtisadi məzmununu əhatə edir.

Rəqabət öz iqtisadi məzmununu bir neçə müstəvidə göstərir. **Təkmil rəqabət** – bazarda çoxlu sayda satıcıların və alıcıların mövcud olduğu elə bir rəqabət formasıdır ki, onlar bazar strukturunun dəyişilməsinə heç bir təsir göstərə bilmirlər və öz məhsullarını artıq formalaşmış qiymətə satmağa məcburdurlar və təklifin miqdarını dəyişərək qiymətə təsir etmələri mümkün deyil. Təkmil rəqabətin hakim olduğu bazarda elə bir iqtisadi mühit vardır ki, istehsalçılar maksimal istehsal effektivliyinə və buraxılan məhsul çeşidinin yenilənməsinə və zənginləşməsinə aid bir çox imkanlara sahibdirlər. Təkmil rəqabətin təmin edilməsi üçün məhsulun qiymət və keyfiyyət homogenliyi və bazar iştirakçılarının daxil olan əmtəələr haqda eyni dərəcədə məlumatlandırılması kimi şərtlərin mövcudluğu mütləqdir. Əgər zəruri şərtlərdən heç olmasa biri əskik olarsa, o zaman biz artıq qeyri-təkmil rəqabətdən bəhs etmiş olarıq. **Qeyri-təkmil rəqabət** bazar rəqabətinin elə bir formasıdır ki, bu cür rəqabətin mövcud olduğu bazarlarda eynicinsli əmtəənin bir neçə deyil, çox az miqdarda, bəzən isə bir istehsalçısı olur. Digər iştirakçıların zəruri informasiyaya çıxışı olmur və ya məhdud olur. Bazara giriş və çıxış bir çox süni əngəllərlə əhatə olunduğuna görə bu tip bazara sərbəst daxil olmaq və çıxmaq olduqca çətinidir. Qiymət balansы mövcud deyil. Əgər çox az sayda iştirakçı varsa, onların gələcəkdə inhisarçı olmaq şansı çoxdur.

İstehsalın miqdarını və əmtəə və xidmətin qiymətini özü müstəqil surətdə müəyyənləşdirən inhisarçıdan fərqli olaraq real həyatda daha çox oliqopol bazar

tipinə və uyğun olaraq da onda hakim olan qeyri-təkmil rəqabət tipinə rast gəlinir. *Oliqopol* bazar elə bazar növüdür ki, bazarda az miqdarda satıcılar var və süni baryerlər olduğundan bazara daxil olmalar çətindir. Belə bazar tipində müvafiq olaraq hər bir iştirakçı öz rəqibinin davranışlarını mütləq şəkildə nəzərə alır. Bir çox halda mənfəətin makzimalaşdırılması məqsədi ilə satıcılar birləşib vahid təşkilat adından çıxış edirlər. Bu tip bazarlarda qiymət iri iştirakçılar arasında razılaşma əsasında müəyyən olunur.

Rəqabət yeni bazarların tapılması və sahibkarlığın inkişafının ən əsas stimul verici qüvvəsi olduğundan iqtisadiyyatda istehsalın modernləşməsi, məşgullüğün təmin olunması, xarici bazarlarda əlverişli mövqelərin tapılması və əldə olunması kimi məsələlərdə dövlətin bir çox prioritet problemlərinin həllində yaxından iştirak etdiyinə görə, dövlət də öz növbəsində özəl sektorun inkişafına və genişlənməsinə maksimum dərəcədə şərait yaratmalıdır. Məhz bu kontekstdə cari və prespektiv rəqabət qabiliyyəti anlayışlarından bəhs etmək zəruridir. Belə ki, cari rəqabət qabiliyyəti hər hansı bir müəssisənin və ya ümumilikdə iqtisadiyyatın bir il, rüb yaxud da ay ərzində keyfiyyət və kəmiyyət baxımından digər istehsalçılarla rəqabət etmək qabiliyyətini xarakterizə edir. Perspektiv rəqabət qabiliyyəti isə təqribən yaxın beş il ərzində xarici bazarlarda hər hansısa müəssisənin, yaxud da ümumilikdə iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin saxlanması və ya artırılması perspektivini ifadə edir. Cari və perspektiv rəqabətin artırılması dövlətin strateji məqsədləri arasında yer almalıdır. Bu istiqamətdə bir neçə prosesi əhatə edən islahatların və optimallaşdırıcı tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir. Bu tədbirlərə dövlətin inzibati, hüquq və vergi, təhsil sisteminin, innovasiya infrastrukturunun, maliyyə bazarlarının yaxşılaşdırılması və ədalətli resurs bölgüsünün icrası kimi vacib tədbirlər aiddir.

Rəqabət anlayışının mahiyyətinə əsaslanan digər vacib anlayış rəqabətqabiliyyətlilikdir. İqtisadi nəzəriyyədə rəqabət qabiliyyətinin vahid dəyərləndirmə metoduna və yanaşmasına əsaslanan tərifi yoxdur. Ümumi olaraq isə rəqabət qabiliyyəti əmtəələr və xidmətlər bazarında rəqabət etmək proseslərini əhatə edən davranışları ifadə edir. İqtisadi əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı

tərəfindən təqdim olunan tərifdə rəqabətqabiliyyətlilik, firmaların, sahələrin, regionların və millətlərin beynəlxalq rəqabətə açıq qalması şərti daxilində nisbi olaraq yüksək gəlir səviyyəsini və işçilərin yüksək əmək haqqını təmin etmək üsul və vasitələrdən ibarət olduğu vurğulanır. M.Porterə görə isə rəqabətqabiliyyətlilik əmtəə, xidmətlər və ya bazar subyektlərinin bazarda mövcud olan analoji əmtəə, xidmət və bazar subyektləri ilə bərabər səviyyədə rəqabət aparmaq xüsusiyyətləridir. M.Helvanovskiye görə rəqabət qabiliyyətlilik müvafiq bazar subyektini üçün iqtisadi yarışda üstünlüyü təmin edən xüsusiyyətlərdir.

Bir çox iqtisadi təhlillərdə rəqabətli və rəqabətqabiliyyətlilik anlayışlarını bir-biri ilə qarışıq salırlar ki, bu da təhlillərin obyektivliyinə təsir göstərir. Termin olaraq “rəqabətli” terminini əsasən bazara, müəyyən sahəyə və əmtəələrə aid olunur. “Rəqabətqabiliyyətlilik” isə termin olaraq əsasən müəssisələrə, məhsullara və personala aid edilir. Sözsüz ki, hər iki termin bir-biri ilə yaxından əlaqəlidir, buna baxmayaraq konkret fərqlər mövcuddur. Belə ki, biz rəqabətli bazar deyərkən daxilində olan iştirakçıların bir-biri ilə rəqabət apardığı bazar növünü nəzərdə tuturuq, lakin rəqabətqabiliyyətli bazar dedikdə isə, qısaca olaraq, böyüyən, investisiya cəlb edən bazarı nəzərdə tuturuq.

Rəqabətqabiliyyətlilik yekun nəticədə çoxyönlü model formasında müxtəlif kateqoriyada - əmtəənin, firmanın, sənaye sahəsinin və ya milli iqtisadiyyatın, ölkənin rəqabətqabiliyyətliliyini xarakterizə edən və çoxsəviyyəli rəqabətqabiliyyətlilik piramidasını əmələ gətirir.

Şəkil 1. Rəqabətqabiliyyətlilik piramidası

Ölkənin rəqabətqabiliyyətliliyinə yanaşmalarda əhalinin maddi rifah səviyyəsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, bir çox iqtisadçılar ölkə səviyyəsində rəqabətqabiliyyətliliyin mahiyyətini bilavasitə iqtisadi inkişafın əsas məqsədi olan əhalinin həyat səviyyəsini nəzərə almaqla, digərləri isə əhalinin həyat səviyyəsini müəyyən edən amillərə əsaslanaraq izah edirlər. Məsələn, Amerika iqtisadçısı C.Saks milli rəqabətqabiliyyətliliyi milli iqtisadiyyatın iqtisadi artımın stabil yüksək templərinə nail olmaq qabiliyyəti kimi xarakterizə edir (2, s.16). Rus iqtisadçısı İ.A. Spridonov da bu mövqedən çıxış edərək göstərir ki, "milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyəti dedikdə, istər daxili, istərsə də xarici bazarlarda xarici ölkələrə məxsus məhsul və xidmətlərlə müvəffəqiyyətlə rəqabət apara bilən məhsul və xidmətlərdə reallaşdırılan ölkənin iqtisadi, elmi-texniki, istehsal, təşkilati-idarəetmə, marketinq və digər imkanlarının təmərküzləşmiş ifadəsi başa düşülür" (3, s. 17).

Belçika iqtisadçısı F.Prade göstərir ki, milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyəti onun dünya bazarında öz payını davamlı şəkildə artırmaq bacarığıdır (4, s. 308). Qeyd etmək lazımdır ki, bu yanaşma kiçik ölkələr üçün daha aktualdır. Çünki kiçik ölkələrdə bu şərtin reallaşdırılması probleminin milli iqtisadiyyat çərçivəsində həll olunması mümkün deyil. Belə ölkələrin iqtisadi artımında həlledici rol xarici

iqtisadi amillərə aiddir. Çünki xarici ticarətin inkişafının əsas amillərindən biri miqyasdan qənaətlə əlaqədardır. Sənaye sahələrinin əksəriyyətində istehsalın minimal səmərəli ölçüsü nisbətən böyükdür. İstehsalın minimal səmərəli ölçüsü minimumal xərclərlə məhsul vahidinin istehsalını təmin edən istehsalın ölçüsünü xarakterizə edir. Kiçik ölkələrin daxili bazarının həcmi isə əksər sənaye məhsulları üzrə tələb olunan istehsalın minimal səmərəli miqyasını təmin etmir. Bu baxımdan, xarici ticarət kiçik ölkəyə daxili bazarın sərhədlərini genişləndirməyə və seçilmiş sahələrdə istehsalı səmərəli şəkildə təşkil etməyə imkan verir. Buna görə də, kiçik ölkələrdə ümumi daxili məhsulun artım tempi xarici ticarətin artım tempi ilə sıx əlaqədar olur. Kiçik ölkənin müəyyən sahələr üzrə dünya bazarında payını artırması, onun idxalının artmasına və son nəticədə əhalinin maddi rifah halının yüksəlməsinə səbəb olur. Lakin qeyd edilənlərlə yanaşı, ayrı-ayrı məhsullar üzrə dünya bazarında ölkənin payının artması həm də əmək haqqının aşağı olması və dövlətin subsidiyaları hesabına da təmin oluna bilər. Belə halda, cəmiyyətin gəlirləri nisbətən aşağı ola bilər. Sənaye məhsullarının aşağı əmək haqqı və valyuta kursunun devalvasiyası nəticəsində ixracı ölkə əhalisinin nisbətən yüksək həyat səviyyəsini təmin etmir. Bu baxımdan, amerika iqtisadçıları B.Skot və C.Loqe düzgün olaraq milli rəqabətqabiliyyətliliyi ölkənin öz iqtisadi resursları hesabına artan gəlir qazanmaqla məhsul və xidmətlər yaratmaq, istehsal etmək və beynəlxalq bazarda reallaşdırmaq qabiliyyəti kimi izah edirlər (5, s. 3). Buna görə də, dünya bazarında ölkənin payının artması həm də əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsi ilə müşayiət olunursa, belə halda ölkənin rəqabət qabiliyyətinin artdığını qeyd etmək olar.

Rəqabət üstünlüyü firmanın birbaşa rəqibləri üzərində üstünlüyünü təmin edən əmtəə və ya əmtəə markasının xarakteristikası və ya əlamətləri (atributları) ilə əlaqəli olur. Firmanın rəqabət üstünlüyü əldə etməsi üçün o, istehlakçılara rəqiblərinə nisbətən eyni keyfiyyətdə olan məhsulu daha ucuz sata bilməli və ya nisbətən yüksək qiymətə nisbətən daha keyfiyyətli məhsul təqdim etməlidir.

Davamlı rəqabət üstünlükləri azad bazar şəraitində fəaliyyətə imkan verir. Azad bazar şəraitində bazar qüvvələrinin təsiri nəticəsində məhsulun iqtisadi

qiymətləri, dövlətin iqtisadi siyasəti və bazar tərifləri hesabına isə iqtisadi qiymətlərindən fərqli olan maliyyə qiymətləri yaranır. Maliyyə qiymətləri ilə iqtisadi qiymətlər arasındakı fərq ya digər sahələrin gəlirlərinin firmanın fəaliyyət göstərdiyi sahənin (əgər fərq müsbətdirsə), və ya əksinə firmanın fəaliyyət göstərdiyi sahənin gəlirlərinin digər sahələrin xeyrinə yenidən bölüşdürülməsi hesabına (əgər fərq mənfidirsə) yarana bilər. Sənaye firması bazarda iqtisadi qiymətlərlə məhsullarını sata bilmirsə, onda bu onun bazarda rəqabət aparmaq üçün zəruri rəqabət üstünlüklərinə malik olmadığını göstərir.

Beləliklə, ölkədə sənayenin inkişafı və bütövlükdə, iqtisadi inkişafın təmin olunması ölkə, sahə və firma səviyyəsində rəqabət qabiliyyətliliyin yüksəldilməsini tələb edir. Bu zaman ölkənin rəqabət qabiliyyətinə təsir edən bütün amillərin nəzərə alınması və bu sahədə bazar qüvvələrinin təsirinin müəyyən edilməsi əsasında məqsədyönlü siyasətin həyata keçirilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir.

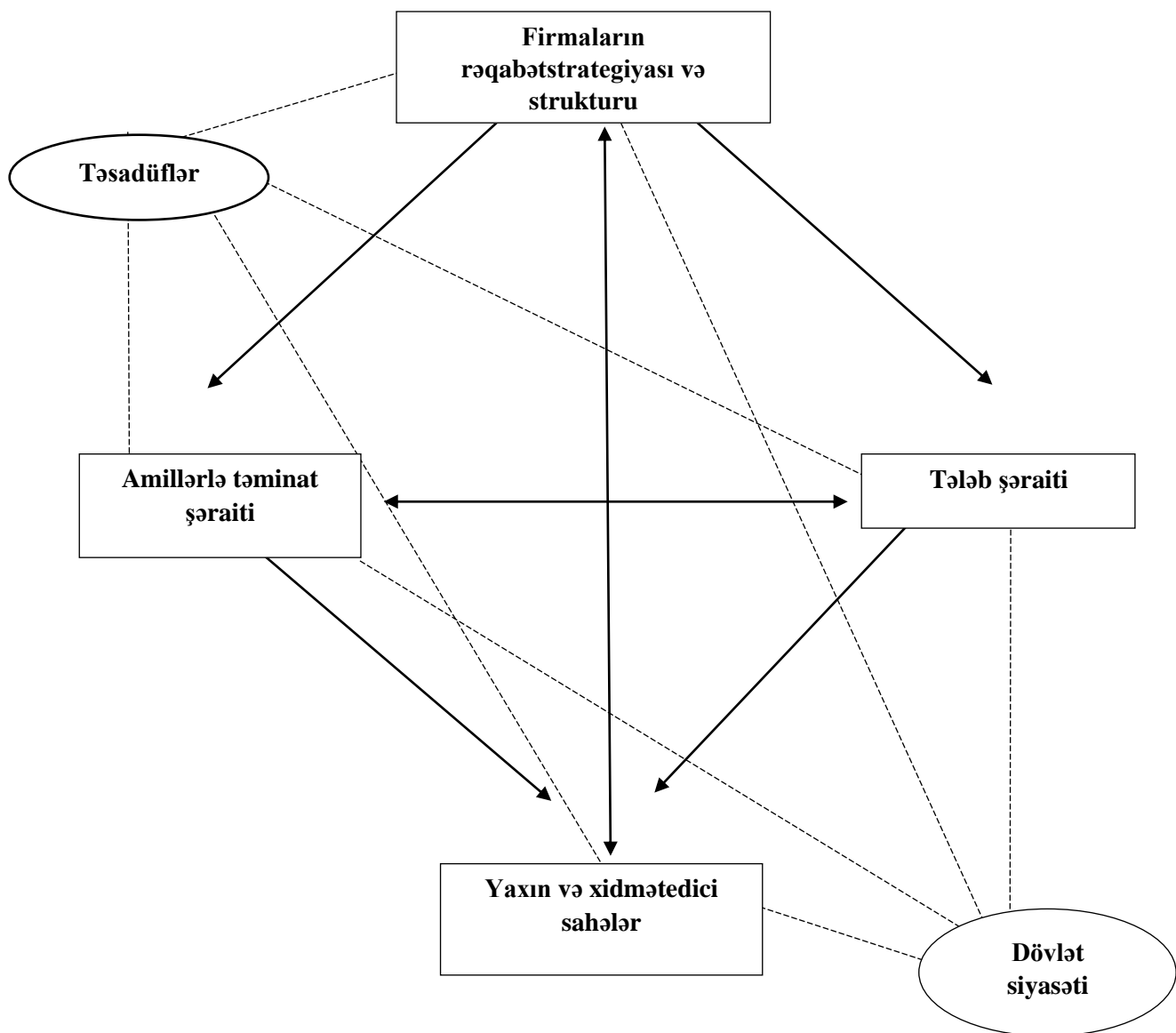
Rəqabət və rəqabətqabiliyyətlilik anlayışı ilə sıx əlaqədə olan digər anlayış isə rəqabət üstünlüyüdür. Rəqabət üstünlüyü bazar subyekti nöqtəyi-nəzərindən rəqabət zamanı rəqiblər üzərində üstün olmağı təmin edən aktivləri və fərqləndirici xüsusiyyətləri ehtiva edir. Bu xüsusiyyətlər sırasına xərcləri azaltmaga xidmət edən avadanlıqlar, texniki-proqressiv istehsalat üçün əmtəə nişanı, xammal tədarükünə olan hüquqları nümunə göstərmək olar.

Müəssisənin beynəlxalq bazarların rəqabətində uğur qazanmasının başlıca şərti – müəssisənin yarandığı ölkənin həmin sahə üzrə digər ölkələrdən daha çox rəqabət üstünlüklərinin olmasıdır. Bu üstünlüklərin sistem halında birləşməsi ölkənin beynəlxalq rəqabət qabiliyyətliliyini formalaşdırır. Rəqabət qabiliyyəti, bir ölkədə bir sektorun digər ölkələrdəki eyni sektorlara görə daha yüksək gəlir gətirmə gücü olaraq ifadə edilə bilər. M. Porter göstərirdi ki, “ölkə səviyyəsində rəqabətqabiliyyətlilik konsepsiyası ancaq resursların səmərəli istifadə olunmasına əsaslanma bilər. Ölkə əhalisinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi birbaşa firmaların mövcud resurslardan daha səmərəli istifadə etmək, xüsusilə də

effektivlik səviyyəsinin yüksəldilməsini təmin etmək qabiliyyətindən asılıdır” [6,s. 415].

İqtisadiyyatın beynəlxalq rəqabətqabiliyyətliliyi anlayışı rəqabət üstünlükləri nəzəriyyəsinin yaranması ilə meydana gəldi. Bu nəzəriyyənin yaranması klassik ticarət nəzəriyyələri əsasında baş vermişdir, daha sonra bir neçə əsr ərzində inkişaf edərək, Beynəlxalq Ticarət və Investisiyalar üzrə müasir nəzəriyyələrdən birinə çevrilmişdir. Rəqabət üstünlükləri haqda nəzəriyyələrdən ən müasiri iqtisadi ədəbiyyata bütün dünyada bu sahə üzrə görkəmli tədqiqatçı hesab olunan amerika iqtisadçısı, Harvard İqtisadiyyat Məktəbinin professoru Maykl Porter tərəfindən keçən əsrin 80-90-cı illərində gətirilmişdir. Porter, rəqabət qabiliyyətini firma və sektor səviyyəsində təhlil etmək üçün mərhələ-mərhələ inkişaf etdirdiyi çərçivəni, əvvəlcədən müəyyən etdiyi 10 ölkənin (ABŞ, Almaniya, Yaponiya, Danimarka, İtaliya, İsveç, Birləşmiş Krallıq, Cənubi Koreya və Sinqapur) 100-dən çox örnək sektor və ya sənayesi üzərində müşahidə aparmışdır.

Porter, "Millətlərin Rəqabət Üstünlüyü (The Competitive Advantage of Nations)" adlı əsəri və ortaya qoyduğu Almaz Modeli (Diamond Model) ilə millətlərin necə rəqabət üstünlüyü təmin etdiyini araşdırmışdır [7,s.87-88]. Maykl Porterə görə dövlətlərdə yerli firmaların fəaliyyət göstərdiyi rəqabət mühitini dörd əsas göstərici - determinant formalaşdırır. Sahibkarlıq mühitinin keyfiyyətini əks etdirən bu determinantlar hər bir ölkənin tarixən malik olduğu və yaxud sonradan yaratdığı rəqabət üstünlüklərini ifadə edir. Vizual təsvirinə görə elmi ədəbiyyatlarda bu bölgü Porter Rombu, «Maykl Porter alması», Almaz Romb kimi adlandırılır.

Sxem 1.1. Ölkənin rəqabət üstünlüklərinin determinantları: "Porter brilyantı" (rombu)

Mənbə: Porter M. (1990). "The competitive advantage of nations", Free Press, New York.

İstehsal amilləri ilə təminat. Beynəlxalq platformada rəqabət gücünə malik olmaq istəyən bir ölkənin inkişaf modeli, sahib olduğu amil şərtlərinə uyğun olaraq inkişaf etdirməlidir. Porterə görə ölkələr, rəqabətə davamlı mövqelərini davam etdirmələri üçün amil şərtlərini yeniləməlidirlər. Məsələn,

Porterin verdiyi nümunədə; diabet sahəsində ixtisaslaşmış iki xəstəxanaya malik olan Danimarkanın buna paralel olaraq dünya insulin bazarının əsas ixracatçılarından biri olduğundan bəhs edilir. İxtisaslaşmış amillər yaratdıqdan sonra bunları daim yeniləyib inkişaf etdirən bu ölkə, səhiyyə sahəsində dünyanın sayılı ölkələrindən biri olmaq mövqeyini qoruyur. Bir başqa nümunə isə gül və bitkilərin toplanması, qablaşdırılması və daşınması üzrə ixtisaslaşan Hollandiyanın dünyanın bir nömrəli çiçək ixracatçısı vəziyyətinə gəlməsidir. İstehsal amillərinin keyfiyyəti aşağıdakı bölgədə qeyd olunmuş, hər bir amilin ölkədə nə qədər çox yayılmasından və eyni zamanda bu amilin xarakterindən, effektivliyindən asılıdır. Cədvəl 1.1.-də bu amillərin təsnifatı verilmişdir.

Cədvəl 1.1.

Rəqabət üstünlüklərini təmin edən istehsal amillərinin mənbələrinə görə təsnifatı

Miras qalan amillər	Təbii resurslar
	Ölkənin təbii - coğrafi mövqeyi
Sonradan qazanılan amillər	Yüksək ixtisaslı kadr potensialı
	Kapital resursları
	İnzibati infrastruktur
	Fiziki infrastruktur
	İnformasiya infrastruktur
	Yüksək inkişaf etmiş elmi və texnoloji infrastruktur

Mənbə: Porter M. (1990). "The competitive advantage of nations", Free Press, New York.

Tələb şəraiti. Porter millətlərin rəqabət üstünlüklərində, firmaların istehsal etdikləri məhsula və ya xidmətə olan yerli tələbatın güclü və şüurlu

olmasının əhəmiyyətindən yola çıxaraq tələb şərtləri amilini də qeyd etmişdir. Güclü və şüurlu bir yerli tələbatın bir çox faydası vardır. İlk olaraq satıcıların, alıcıların nə almaq istədiklərini başa düşmələrinə kömək edir. Daha sonra isə firmanın müştərilərin gözləntilərində meydana gələn dəyişiklikləri erkən fərq edərək buna beynəlxalq rəqiblərindən daha əvvəl cavab verə bilmə fürsətini verir. Yerli alıcıların düşüncəlilik səviyyəsi artdıqca, onların tələblərinə kifayət qədər cavab verən bir firmanın beynəlxalq şəraitdə rəqabət gücü qazanmaq şansı da artacaqdır. Məsələn, nisbətən kiçik otaqlı mənzillərdə yaşayan yaponlar az enerji sərf edən kiçik kondisionerlərə meyl göstərirlər. Beləliklə, Yapon sənayesi bu cür kiçik kondisionerlər istehsal etməyə başladı. Daha sonra isə bütün dünya bu cür kondisionerlərə maraq göstərməyə başladı və bu məhsulun dünya bazarına çıxarılmasına imkan verdi. Porter misal kimi, yapon alıcılarının fotoaparatların yeni modellərinin işlənilib hazırlanmasına və keyfiyyətinin yüksəldilməsinə təsirinin əhəmiyyətini qeyd edir. Analoji misallar kimi, bu dövrdə Finlandiyanın Nokia və İsveçin Ericsson şirkətlərinin mobil rabitə texnologiyalarına digər inkişaf etmiş ölkələrdən daha əvvəl investisiya yatırımlarına diqqət yetirir. Amerikada meydana gəlmiş yeməyi tez hazırlayan sistem də eyni qayda ilə bütün dünyada şöhrət qazanmışdır.

Yaxın və xidmətedici sahələr. Ölkənin milli şirkətlərinin beynəlxalq bazarlarda rəqabət üstünlükləri qazanmalarına səbəb olan amillərdən biri də ölkədə yüksək beynəlxalq rəqabət qabiliyyətinə malik əlaqəli və təchizedici şirkətlərin mövcud olmasıdır. Bu cür təşkilatların varlığı və həyata keçirdiyi fəaliyyətlər sektorun rəqabət gücünə, buna paralel olaraq ixracatçılıq qabiliyyətinə böyük miqdarda təsir edir. Məsələn, İtaliyada zərgərlik sənayesinin yüksək inkişafının əsas səbəblərindən biri, bu ölkədə həm də qiymətli metalların və qiymətli daşların emalı üçün avadanlıqlar istehsalının mövcudluğudur. İtaliya bu cür maşınların istehsalı üzrə dünya lideridir. Yaxın və əlaqəli şirkətlərin bir- biri ilə qarşılıqlı təsiri coğrafi yaxınlıq, eləcə də mədəni oxşarlıq mövcud olduğu şəraitdə daha effektiv və sürətli baş verir. Bunun

nəticəsində müvəffəqiyyətli istehsal sahələri yaxın xidmətedici sahələrin klasterləşməsinə cəhd edirlər. Bu Porter nəzəriyyəsinin gəldiyi əsas nəticələrdən biri kimi qeyd edilə bilər. Porter belə klasterləşmənin bir nümunəsi kimi Almaniyada pambıq və yun paltar və parça istehsalı, tekstil sənayesi üçün avadanlıqlar istehsalını qeyd edir [8,s.19].

Şirkətlərin rəqabət strategiyası və strukturu. Bu determinant ölkədə mövcud olan şirkətlərin yaradılması və idarə edilməsi şəraitini və eləcə də, daxili bazarda rəqabətin xarakterini, miqyasını və kəskinliyini ifadə edir. Şübhəsizdir ki, firmalarda idarə etmə sistemi müxtəlifdir. Məsələn, italiyanın mebel, işıq texnikası qurğuları, qablaşdırma maşınları istehsal edən sənaye sahələri üçün sərt idarəçilik forması yox, çevik, dinamik idarəetmə xarakterikdir. Almaniyanın optik cihazlar istehsalı, dəqiq maşınqayırma ilə məşğul olan sənaye sahələrində isə əksinə, sərt mərkəzləşdirilmiş idarəetmə strukturu mövcuddur.

Şirkətin dünya bazarında yüksək rəqabətqabiliyyətliliyinin mövcud olması üçün kəskin daxili rəqabətin mövcud olması zəruridir. Ölkələr, idarəetmə tətbiq etmələrinin rəqabət üstünlüyü təmin edəcək şəkildə sənayesilə uyğunlaşdığı sahələrdə uğurlu olur. Regional şərtlər firma və sektorların strategiyalarına da təsir edir. Doğru bir risk analizinə əsaslanan, strateji idarəetmənin tələblərinə bağlı və düzgün seçilən bir firma strategiyası, qlobal rəqabət baxımından əhəmiyyətlidir.

Bu determinantlara əsasən M.Porterə görə ölkələr “almaz”ın ən əlverişli olduğu sahə və ya segmentlərdə daha çox üstünlük əldə edə bilərlər. Burada mühüm olan məsələ isə, rəqabət üstünlüyünü ölkələrin deyil, ölkə daxilində fəaliyyət göstərən müəssisələrin reallaşdırmasıdır.

M.Porter rəqabətqabiliyyətlilik rəqabətinə sonradan iki amil daha əlavə etdi, təsadüflər və dövlət siyasəti amilləri.

Təsadüf amili. Bu amil nəzarət edilə bilməyən və sektora təsir edib rəqabət mühitindəki mövqeləri dəyişə bilən hadisələr kimi görünür. M. Porter bura aşağıda göstərilən halları aid etmişdir:

- İxtiraçılıq və yenilik;
- Mühüm texnoloji kəşflər (biotexnologiyalar, nanotexnologiyalar və s. yeni sahələr);
- Neft qiymətlərində kəskin dəyişikliklər (neft böhranları);
- Dünyanın maliyyə və valyuta bazarlarında baş verən əhəmiyyətli dəyişikliklər;
- Ölkə miqyasında və ya qlobal səviyyədə tələbdə kəskin dəyişikliklər;
- Xarici ölkə hökumətlərinin siyasi qərarları;
- Müharibələr və lokal konfliktlər.

Dövlət siyasəti amili. Ümumiyyətlə müəssisələrin beynəlxalq bazarlarda rəqabət gücü yaratmasında dövlətin üzərinə düşən vəzifələr vardır. Milli rəqabət qabiliyyətinin formalaşmasında dövlət siyasəti amilinin rolu onunla müəyyən olunur ki, bu amil digər dörd əsas amilin hər birinə əhəmiyyətli təsir göstərə bilər: [9,s.142]

- istehsal amilləri ilə təminat - subsidiyalar verilməsi, kapital bazarlarının stimullaşdırılması yolu ilə;
- tələb amilinə - müxtəlif standartlar tətbiq etməklə, dövlət sifarişləri ilə;
- ***Yaxın və xidmətedici sahələr*** amilinə - məhsulların reklamı vasitələri üzərində nəzarət və zəruri infrastrukturunu inkişaf etdirməklə;
- ***Şirkətlərin rəqabət strategiyası və strukturu*** amilinə - vergi siyasətini, antiinhisar qanunvericiliyini təkmilləşdirməklə, investisiyaları tənzimləmək və fond bazarını stimullaşdırmaq üzrə tədbirlərlə.

Porterin Rəqabət Üstünlükləri Nəzəriyyəsinə əsasən, bəzi ölkələrin rəqabət üstünlüklərini itirməyərək yeni məhsullar istehsal etdikləri və ixracatçı mövqelərini qorumasına aydınlıq gətirdiyi görünür. Çünki ölkələrin müasirliyə doğru iqtisadi siyasətləri, firmaların yeni texnologiyalara əsaslanan istehsal anlayışı, firmalara texnoloji və infrastruktur imkanları bəxş edən amillər, firmaların nəticə etibarilə də ölkələrin xarici ticarətinin formalaşmasında rol oynayırlar.

1.2. Sənayenin rəqabət qabiliyyətinə təsir edən amillər

Sənayenin rəqabət qabiliyyətinə firma (müəssisə), sahə və ölkə səviyyəsində amillər təsir edir. Bunların da ayrı-ayrı sənaye sahələrinin rəqabət qabiliyyətinə təsiri fərqli olur. Buna görə də, sənayenin rəqabət qabiliyyətinə təsir edən amillərin müəyyən olunması, sənayenin inkişafı sahəsində mövcud vəziyyətin araşdırılması və bu sahədə tədbirlərinin hazırlanması mühüm məsələdir.

Ölkənin rəqabət qabiliyyəti ölkə əhalisinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsini təmin edir. Beləliklə, ölkənin azad bazar şəraitində dünya bazarlarının tələblərinə cavab verən məhsul və xidmətlər istehsal edib satmaq üçün yol açır. Bu imkanlar bir sıra amillərin təsiri nəticəsində formalaşır. Yalnız bu amillərin mövcudluğu rəqabətlik təmin etmək üçün kifayət deyil. Amillərə əsaslanan rəqabət üstünlüyünü əldə etmək, onları hansı sənaye sahəsində istifadə etdiyindən və necə istifadə olunduğundan asılıdır.

Elmi-texniki tərəqqi sənayenin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinin əsas amillərindən biridir. Ölkədə iqtisadiyyatın maddi-texniki bazasının yenidən qurulması və elmi-texniki ideyaların maddiləşməsi, sənaye sahələrinin inkişafından asılıdır. Bu nöqtəyi-nəzərdən, sənayenin inkişafı ölkənin inkişafı və rəqabət qabiliyyətliliyi baxımından əsas rol oynayır. Elmi-texniki tərəqqi xammal və materialların keyfiyyətinin yüksəldilməsi, texnologiyaların və texnikanın təkmilləşdirilməsi, yeni materialların və enerji növlərinin yaradılması, istehsalın təşkilinin və idarə edilməsinin yaxşılaşdırılması kimi istiqamətləri özündə birləşdirərək, ölkə sənayesinin rəqabət üstünlüklərinin formalaşmasının əsas mənbələrindən biri kimi çıxış edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi artımın hərəkətverici qüvvəsi olan elmi-texniki tərəqqinin əsasında üç əsas mənbə dayanır. Bunlar **insan kapitalının yığılımı, elmi-tədqiqat işləri və əsas kapitalla investisiya qoyuluşudur**. Təhsil, insan kapitalının formalaşması üçün vacib bir vasitədir. Təhsil və təlim vasitəsilə insan kapitalının formalaşması investisiyaya yardım edir, yeni texnologiyaların inkişafını və tətbiqini aktivləşdirir və hər bir işçi payına düşən istehsal gəlirini

artırır. Ancaq təhsil, bərabərsizlik, insan kapitalının formalaşması və iqtisadi inkişaf arasındakı əlaqələr çox mürəkkəb və çox vaxtı hər bir ölkənin şəraitinə görə unikal olur.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkənin rəqabət qabiliyyətinə təsir göstərən amilləri müxtəlif formalarda qruplaşdırmaq olar. Beynəlxalq Menecment və İnkişaf İnstitutu ölkənin rəqabətqabiliyyətliliyinə təsir göstərən amilləri iqtisadi vəziyyət, hökumətin fəaliyyətinin səmərəliliyi, biznesin səmərəliliyi, infrastrukturunun inkişaf səviyyəsi kimi dörd qrupda birləşdirmişdir.

Ölkə daxilində təsərrüfat subyektləri arasındakı rəqabətin səviyyəsi digər ölkələrə nisbətən yüksəkdirsə, bu yerli firmaların digər ölkələrin firmalarına nisbətən rəqabət qabiliyyətinin yüksək olmasına gətirib çıxarır. Eyni zamanda, ölkə iqtisadiyyatının açıq xarakter alması onun səmərəliliyinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Xüsusilə, kiçik ölkələrdə iqtisadi səmərəliliyi təmin etmək üçün iqtisadiyyatın açıq xarakter almasının mühüm əhəmiyyəti vardır. Çünki, qapalı iqtisadiyyatlar dünya bazarında mövcud olar rəqabətdən kənar qalaraq aşağı rəqabət qabiliyyətinə malik olurlar. İqtisadiyyatın açıq xarakterə malik olması isə, hazırda ölkə iqtisadiyyatının rəqabətə davamlı olduğunu göstərir.

Ölkənin rəqabət qabiliyyətinə **hökumətin fəaliyyəti** əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Dövlətin səfərbəredici rolu cəmiyyətin inkişaf istiqamətlərinin müəyyən olunması baxımından əsas amildir. Bu baxımdan, hökumət firmaların rəqabət qabiliyyətlərinin yüksəldilməsi üçün əlverişli və ya əlverişsiz şərtlər yarada bilər.

Ölkənin rəqabət qabiliyyəti səviyyəsinə təsir göstərən əsas amillərdən biri də **infrastruktur sahələrin inkişafıdır**. Ölkədə istehsalat xidmət sahələrinin, elmi və tədqiqat və təcrübə-konstruktor işlərini həyata keçirən subyektlərin, təhsil və səhiyyə sisteminin inkişaf etdirilməsi və ətraf mühitin qorunması sahəsində səmərəli tədbirlərin həyata keçirilməsi ölkənin rəqabət qabiliyyətinə müsbət təsir göstərir.

Biznesin səmərəliliyi Ölkədə rəqabət qabiliyyətinə təsir göstərən amillərdən biridir. Firmaların iqtisadi səmərəliliyi ilə onların dəyişən xarici mühitə uyğunlaşma qabiliyyətləri firmaların rəqabət qabiliyyətinə təsir göstərən əsas

amildir. Bu baxımdan, firmaların istehsal təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksək olması ölkə üzrə biznesin səmərəliliyinin yüksək olmasına gətirib çıxarır ki, bu da ölkənin əhalisinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi baxımından əhəmiyyətlidir.

Makroiqtisadi amillər mikroiqtisadi mühitlə də əhəmiyyətli şəkildə qarşılıqlı təsirdə olurlar. Amerika iqtisadçısı M.Porter qeyd edir ki, siyasi, hüquqi və sosial və digər makroiqtisadi amillər milli inkişaf üçün potensial imkanlar yaradır. Lakin sərvət faktiki olaraq mikroiqtisadi səviyyədə yaradılır, bu, firmaların səmərəli metodlardan istifadə edərək faydalı məhsul və xidmətlər yaratmaq qabiliyyətindən asılıdır. Bu baxımdan, firmalar (müəssisələr) əsasən resurslarla təminat, xarici rəqabət, tələb və sahələrarası əlaqələrlə müəyyən olunan konkret şəraitdə fəaliyyət göstərir. Belə şəraitdə firmanın rəqabət qabiliyyəti onun davranış strategiyasından və mikroiqtisadi sahibkarlıq mühitinin keyfiyyətindən asılıdır. Firmanın iqtisadi potensialı xarici mühitin tələblərinə cavab verdiyi halda, onu rəqabət qabiliyyətli hesab etmək olar. Bütövlükdə, firmanın fəaliyyət göstərdiyi xarici mühit daima dəyişir. Bu baxımdan, firma, öz fəaliyyətində bu dəyişiklikləri nəzərə aldığı halda rəqabət mübarizəsində müvəffəqiyyət qazana bilər.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi M.Porter-in rəqabətqabiliyyətlilik “alması”na daxil olan determinantlar sənayenin ayrı-ayrı sahələrinə ayrı-ayrılıqda və sistem halında təsir göstərilir. Bu amillərin təsiri ayrı-ayrı ölkələrdə və sənayenin müxtəlif sahələrində eyni olmur.

Daha öncə qeyd edildiyi kimi, sənayenin rəqabət qabiliyyətinə ölkə və sahə səviyyəsində yanaşı müəssisə(firma) səviyyəsində də müxtəlif amillər təsir edir.

Rəqabət amilləri müəssisənin iqtisadi fəaliyyətinin və həmçinin, cəmiyyətin sosial və iqtisadi həyatına aid olan hadisələrin, istehsal xərclərinin mütləq və nisbi böyüklüyündə dəyişikliklərə səbəb olan, nəticədə, müəssisənin rəqabət qabiliyyətinin səviyyəsinə təsir edən hadisə və proseslərdir.

Müəssisənin rəqabət qabiliyyətinə təsir edən amillər xarici və daxili ola bilər. Xarici amillərə aşağıdakılar aiddir:

- Təşkilatın istehsal prosesi boyunca rəqabət üstünlüyünün formalaşmasına təsir edən istehsal amilləri, məsələn, ölkədə və ya sənayədə mütərəqqi texnologiyaların mövcudluğu, investisiya imkanları, güclü tədqiqat bazası, yüksək ixtisaslı kadr və s.;

- Rəqiblərin fəaliyyəti;

- Tələbin xarakterizə etdiyi amillər, onun qüvvəsi və dinamikası, məsələn, tələbatın elastikliyi, istehlakçıların malların keyfiyyətinə olan tələbi və s.;

- Ölkə iqtisadiyyatında əlaqəli və dəstəkləyici sənayenin olması;

- Hökumətin fəaliyyəti;

- Bu sahədə özəl müəssisələrin çoxluğu;

- Təsadüfi hadisələr.

İlk altı faktorun geniş tədqiqatı müəssisənin rəqabət qabiliyyətinin səviyyəsinə olan qarşılıqlı təsirini müəyyən etdi. İstehsal, tələbat, rəqiblərin fəaliyyəti və ölkənin iqtisadiyyatında əlaqəli və dəstəkləyici sənayələrin mövcudluğu amilləri ölkənin öz müəssisələri üçün rəqabət mühitini təşkil edən bir xüsusiyyət sisteminə birləşdirilir. Bu amillər qarşılıqlı fəaliyyət göstərdikdə, ölkədə firmaların rəqabətqabiliyyətlilik səviyyəsini gücləndirir və ya zəiflədir.

Daxili amillər dedikdə isə, bazar və ətraf mühitin səmərəliliyi, həmçinin xərclərin və idarəetmənin səmərəliliyi nəzərə alınır.

Bu amillər qlobal müəssisələrin rəqabət qabiliyyətinə təsir göstərir. Faktorların daxili məzmununda dəyişiklik hər təşkilatın rəqabət qabiliyyətinə təsir göstərməsinə imkan verir. Həmçinin sadalanan amillər sırasına psixoloji amilini əlavə etmək olar.

Sənaye müəssisəsinin rəqabət qabiliyyəti fəaliyyət göstərdiyi xarici mühitin vəziyyətindən asılıdır. Xarici mühiti ölkədəki mövcud iqtisadi vəziyyət, qanunvericilik, dövlət orqanları, istehlakçılar, rəqabət aparan firmalar, elmi-texniki tərəqqi, cəmiyyətdəki dəyərlər sistemi və s. amillər təşkil edir. Xarici mühitdə baş verən dəyişikliklər ölkədə sənaye istehsalının səmərəliliyinə təsir göstərir. Bu dəyişikliklər həm müsbət həm də mənfi təsir göstərə bilər.

Amerika iqtisadçısı A.Elbinq xarici mühitə aid olan amilləri dolayı və birbaşa amillərə bölmüşdür. Birbaşa təsir edən amillərə istehlakçılar, təchizatçılar, əmək resursları, rəqiblər, mövcud qanunlar və hökumət daxildir. Ölkədə iqtisadiyyatın vəziyyəti, siyasi və sosial-mədəni dəyişikliklər, elmi-texniki tərəqqi, qrup mənafelərinin təsiri isə dolayı təsir edən amillərə aiddir.

Sənaye müəssisəsinin fəaliyyətinə təsir göstərən xarici mühit amilləri qarşılıqlı asılı və qarşılıqlı əlaqədə olurlar. Bu amillərdən birinin dəyişməsi digər amillərin dəyişməsinə təsir göstərir.

Sənayenin rəqabətqabiliyyətinin formalaşmasına təsir göstərən amillər aşağıdakılardır:

- iqtisadi resursların mövcudluğu;
- daxili bazarda tələbin vəziyyəti;
- ölkədə rəqabət qabiliyyətli yaxın və ya əlaqəli – təchizatçı sahələrin mövcudluğu;
- daxili bazarda rəqabətin xarakteri, şirkətin yaradılması, təşkili və idarə olunması qaydaları.

Sənayenin rəqabətqabiliyyətliliyinin formalaşmasına təsir göstərən əsas amil ölkədə sənaye istehsalının inkişafı üçün zəruri olan iqtisadi resursların mövcudluğudur. M.Porter iqtisadi resursları birbaşa istehsal amilləri ilə əlaqələndirir və aşağıdakı qruplara birləşdirir:

- əmək ehtiyatları, yəni işçi qüvvəsinin miqdarı, əmək qabiliyyəti, ixtisas səviyyəsi və dəyəri;
- təbii coğrafi resurslar, yəni yararlı torpaq sahələrinin, faydalı qazıntılar, hidroelektrik enerji mənbələri, iqlim şəraiti, meşə resursları və s. miqdarı, keyfiyyəti, istehsala cəlb edilmə mümkünlüyü və dəyəri;
- informasiya resursları - məhsul və xidmətlərin istehsalı və satışı ilə əlaqədar olan elmi, texniki, həmçinin bazar informasiyalarının həcmi;
- maliyyə resursları, iqtisadiyyatın maliyyələşdirilməsi üçün cəlb edilə biləcək kapitalın miqdarı və dəyəri;

- infrastruktura, yəni rəqabətin xarakterinə əhəmiyyətli təsir göstərən mövcud infrastrukturun tipi, keyfiyyəti və bu infraqurtdan istifadənin qiyməti. Bunlara ölkənin səhiyyə sistemi, nəqliyyat və rabitə sistemləri, bank sistemi, poçt xidməti və s. aiddir.

Sənaye müəssisələri məhsul istehsalı üçün tələb olunan ucuz və keyfiyyətli iqtisadi resurslara malik olduğu halda rəqabət üstünlükləri əldə edirlər. Belə ki, istifadə olunan iqtisadi resursların qiyməti və keyfiyyəti istehsal olunan məhsulun maya dəyərində və keyfiyyətinə bilavasitə təsir göstərir. Sənaye müəssisəsinin malik olduğu iqtisadi resurslar onun iqtisadi potensialını əmələ gətirir. Məhz güclü iqtisadi potensiala malik sənaye müəssisələri rəqabətli bazar şəraitində səmərəli fəaliyyət göstərə bilirlər. Bununla belə, firmanın rəqabət qabiliyyətinə ölkədə mövcud iqtisadi resursların miqdarı və keyfiyyəti və onların əldə edilmə imkanı əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Aydınır ki, nisbətən mürəkkəb sənaye məhsulunun istehsalı ixtisaslı işçi qüvvəsi, keyfiyyətli nəqliyyat xidmətləri və s. tələb edir. Bu resursların qısa müddətdə və nisbətən aşağı qiymətə əldə olunma imkanı sənayenin rəqabət qabiliyyətini müəyyən edən mühüm amillərdəndir.

Ölkənin malik olduğu iqtisadi resursların sənayenin ayrı-ayrı sahələrinin rəqabət qabiliyyətinə təsiri müxtəlifdir. Məsələn, hasilat sənayesinin rəqabət qabiliyyətinə təbii amillər bilavasitə təsir göstərir. Maşınqayırma və kimya sənayesinin inkişafı isə ixtisaslı kadrların, innovasiya fəaliyyəti ilə məşğul olan qurumların və s. mövcud olmasından asılıdır. Bütövlükdə, qeyd etmək lazımdır ki, sənaye firmaları əhəmiyyətli dərəcədə və nisbətən davamlı rəqabət üstünlüklərinə daha dərin və mürəkkəb biliklərin maddiləşdiyi istehsal amillərinin mövcud olduğu şəraitdə malik olur. Ölkədə müəyyən dar ixtisaslaşmaya malik kadrların, istehsal xidmətlərinin mövcud olması davamlı və nisbətən yüksək səviyyəli rəqabət üstünlüklərinin formalaşmasına gətirib çıxarır. Davamlı inkişaf üçün zəruri olan dar sahə üzrə istifadə oluna bilən səmərəli istehsal amillərinin yaradılması iri həcmli investisiya qoyuluşları və nisbətən uzun müddət tələb edir. Bu baxımdan, ölkənin təhsilə, infraqurtdur sahələrin inkişaf ına, elmə və s. belə sahələrə investisiya qoyuluşu sənayenin rəqabət qabiliyyətinin artmasına səbəb olur.

Sənaye müəssisəsi təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb etdiyi iqtisadi resurslardan səmərəli istifadə etməklə rəqabət üstünlükləri əldə edir. İqtisadi resurslardan səmərəli istifadə isə biri-birini tamamlayan və səmərəli istehsalı təşkil etmək üçün zəruri olan iqtisadi resursların mövcud olmasından asılıdır. Məsələn, ölkədə təbii resursların mövcud olması, onun emalı üçün zəruri olan digər iqtisadi resurslarla tamalanmırsa, belə hal təbii resurslardan səmərəli istifadə imkanlarını məhdudlaşdıracaqdır.

Sənayenin rəqabətqabiliyyətinə təsir göstərən ikinci amil **daxili bazarda tələbin vəziyyəti** ilə əlaqədardır. Sənaye müəssisələri, rəqabət mübarizəsində müvəffəqiyyət qazanmaları üçün istehlakçıların tələblərinə uyğun məhsul və xidmətlər istehsal etməlidir. Bazarın tələbini başa düşmək, bu tələbə uyğun məhsulu bazara vaxtında çıxarmaq və onun satışını səmərəli şəkildə təşkil etmək qabiliyyəti firmanın rəqabət qabiliyyətini müəyən edən əsas prinsiplərdir. Daxili bazarda tələb üç əsas xüsusiyyətlə: daxili tələbin strukturu, həcmi və artım tempi, habelə, daxili bazarda istehlakçıların üstünlük verdikləri zövqlər və təlabatların xarici bazarlara ötürülməsinin mexanizmi ilə xarakterizə olunur. Ölkənin rəqabət üstünlükləri baxımından daxili bazarda tələbin kəmiyyət tərəfi deyil, keyfiyyət tərəfi daha vacibdir.

Sənaye məhsulunun rəqabət qabiliyyəti onun istehlak və iqtisadi parametrlərinin alıcıların tələblərinə uyğunluğu ilə müəyyən olunur. Bu baxımdan, daxili bazarda alıcıların məhsulların parametrlərinə irəli sürdüyü tələblər firmanın xarici rəqiblərinə münasibətdə rəqabət üstünlükləri əldə etməsinə gətirib çıxarır. Buna həm də, daxili bazarda yeni məhsul və xidmətlərə təlabatın digər ölkələrə nisbətən tez yaranması halı da aiddir.

Daxili bazarın həcmnin böyüklüyü istehsalın minimal səmərəli ölçüsünün böyük olduğu və yeni məhsulun mənimsənilməsi ilə əlaqədar xərclərin səviyyəsi yüksək olan sahələrdə rəqabət üstünlüklərinin yaranmasına səbəb olur. Bazarda məhsulun alıcılarının çox olması nəticəsində həm məhsula yüksək tələblər irəli sürülür, həm də sahədə rəqabətin səviyyəsi yüksək olur. Əgər bazarda bir neçə alıcı varsa, bu sahəyə daxil olmaq riskini yüksəldir. Bütövlükdə, sahəyə investisiya

qoyuluşlarının həcmi əsasən daxili bazarda tələbin həcmindən deyil, onun artım tempindən asılı olur. Bu baxımdan, həcmi nisbətən sürətlə artan bazarlarda firmalar, yeni texnologiyaları mənimsəmək və yeni istehsal güclərinin yaradılmasına investisiya qoyuluşlarını həyata keçirmək üçün stimül qazanırlar.

Bütövlükdə, sənaye istehsalı yerli şəraitlə əlaqədar yaranır və inkişaf edir. Bu baxımdan, tələb amilləri sənaye müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Lakin bu amillərin təsiri istehsal amillərinə nisbətən zəifdir. Çünki kiçik ölkələrdə bazarın həcmi və strukturu sənayenin əksər sahələrinin inkişafı üçün minimal səmərəli ölçünü təmin etmir.

Sənayenin rəqabət qabiliyyətini müəyyənləşdirən üçüncü amil ölkədə rəqabət qabiliyyətliliyinin və ya əlaqədar – təchizatçı sahələrin mövcudluğu ilə əlaqədardır. Ölkədə rəqabət qabiliyyətli əlaqədar sahələrin mövcudluğu bütövlükdə, sənaye istehsalının texniki-iqtisadi səviyyəsini yüksəltməyə imkan verir. Təhlil göstərir ki, keçmiş sovet iqtisadiyyatının beynəlxalq rəqabətdən kənar qalması nəticəsində sənaye istehsalının texniki-iqtisadi səviyyəsi inkişaf etməkdə olan ölkələrə nisbətən geri qalmışdır. Bu amil həmin ölkələrdə keçid dövründə nisbətən mürəkkəb məhsul istehsal edən sənaye sahələrində ciddi geriləmələrin baş verməsinə səbəb olmuşdur.

Ölkədə istehsalın ümumi texniki-iqtisadi səviyyəsinin aşağı olması xarici rəqabətə davamlı məhsul istehsalının təşkilini çətinləşdirir. Bu baxımdan, ölkədə rəqabət qabiliyyətli əlaqədar sahələrin mövcudluğu yeni müəssisələrin yaradılmasını asanlaşdırır və bunun üçün sərf olunan investisiya qoyuluşlarına tələbatı azaldır. Məsələn, ölkədə topdansatış və təchizat firmaları, planlaşdırılan məhsulun əsas komponentlərini istehsal edən müəssisələr mövcuddursa, bu ölkə daxilində istehsalın səmərəli təşkili üçün əlverişli şərait yaradır.

Ölkədə rəqabətqabiliyyətli təchizatçıların mövcudluğu firmalara müasir texnologiyaları tətbiq etməyə imkan yaradır. Firma yaxın və təchizatçı sahələrdə mövcud olan yeni ideyalardan, onların yaratdıqları innovasiyalarından istifadə etməklə fayda əldə etmək imkanı qazanır. Ölkədə rəqabətqabiliyyətli əlaqədar sahələrin mövcudluğu çox vaxt yeni inkişaf etmiş istehsal növlərinin yaranmasına

səbəb olur. Belə sahələr arasında qarşılıqlı əməkdaşlıq texnologiyasının inkişafına, yeni məhsul növlərinin yaradılmasına səbəb olur.

Sənayenin rəqabətqabiliyyətliliyini müəyyən edən **dördüncü amil isə yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, daxili bazarda rəqabətin xarakteri və ölkədə mövcud olan firmaların yaradılması, təşkili və idarə olunması qaydaları** ilə əlaqədardır. Ölkədə üstünlük verilən idarəetmə metodları və istehsalın təşkili üsulları milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətinin formalaşması mənbələri ilə uzlaşdığı hallarda müəvəfəqiyyət qazanılır. İdarəetmə yanaşmaları və eləcə də, təşkilati təcrübədə mövcud olan fərqlər iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində üstünlüklərin və yaxud rəqabət prosesində çatışmazlıqların yaranmasına gətirib çıxarır.

Sahənin rəqabət qabiliyyətinin artması sahəyə istedadlı insanların və yeni qüvvələrin cəlb edilməsi ilə əlaqədardır. Bu baxımdan, ölkə iqtisadiyyatında hansısa sahənin inkişafına prioritet verilməsi bu sahənin rəqabətqabiliyyətliliyinə müsbət təsir göstərir. Ölkədə sahənin və ya istehsal növünün nüfuzunun artması bu sahəyə ixtisaslı işçilərin cəlb olunmasına və onların mənəvi stimullarının artmasına gətirib çıxarır.

Ölkənin rəqabətqabiliyyətliliyi baxımından daxili bazarda yerli firmalar arasında rəqabət xarici firmalarla rəqabətə nisbətən daha səmərəlidir. Daxili bazarda rəqabət yerli firmaları, öz rəqabət qabiliyyətlərini artıрмаğın daha yüksək və sabit mənbələrini axtarmağa və rəqiblərinin imkanlarının öyrənməyə sövq edir. Bu baxımdan, yerli bazarda sənaye müəssisələrinin istehsal-təsərrüfat fəaliyyətləri üçün eyni şərait olduğundan, hansısa yerli firmanın müvəffəqiyyəti digərləri üçün təkmilləşdirmə imkanlarının mövcud olduğunu göstərir. Bu da yerli firmalar üçün innovasiya fəallığı və təkmilləşdirmə üçün güclü stimula yaradır. Digər tərəfdən, təcrübə göstərir ki, yerli firmaların bir-birləri ilə rəqabət etmək istəyi, xarici firmalarla rəqabət etmək istəyindən güclü olur. Faktiki olaraq istənilən firmalararası yarış ölkənin davamlı rəqabət üstünlüklərinin formalaşmasına gətirib çıxarır. Daxili bazarda güclü rəqabət nəinki firmanın yerli bazarda mövqeyini möhkəmləndirir, həm də onları xarici bazarlara istiqamətlənməyə sövq edir.

Daxili bazarda rəqabət prosesi təkcə sahənin ayrı-ayrı firmaları üçün deyil, həm də bu sahə üçün rəqabət üstünlükləri yaradır. Rəqiblər yeni strategiyalar hazırlayır və məhsul və xidmətlərin yeni növlərini yaradırlar. Bu innovasiya proseslərini gücləndirir və xarici firmaların yerli bazarlara daxil olmasını məhdudlaşdırır. Xarici rəqiblərin daxili bazara daxil olma imkanları azaldıqca, yerli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyəti daha da davamlı xarakter alır. Rəqabət nəticəsində yerli firmalar mütərəqqi ideyaları inkişaf etdirir və bunun nəticəsində də iqtisadiyyata yeniliklərin tətbiqi artır. Eyni zamanda, sahədə yerli firmalar arasında işçilərinin mübadiləsi nəticəsində, firma, ona məxsus bütün təcrübə və bilikləri özündə saxlaya bilmir və yeniliyin bütün sahə üzrə tətbiqi baş verir. İdeyalar ölkə daxilində ölkələr arasında olduğundan daha sürətlə yayılır. Bütövlükdə, təcrübə göstərir ki, rəqiblərin bir coğrafi məkanda təmərküzləşməsi rəqabət üstünlüklərini artırır.

Daxili bazarda rəqabətin səviyyəsi yeni kommersiya strukturlarının yaradılmasından da asılıdır. Ölkədə yeni sənaye müəssisələrinin yaradılmasının həm inzibati, həm də texnoloji maneələri mövcuddur. Ölkədə rəqabət qabiliyyətli əlaqədar sahələrin, ixtisaslı işçi qüvvəsinin və s. mövcud olması texnoloji maneələri nisbətən azaltmağa imkan verir. Digər mühüm istiqamət isə fəaliyyət göstərən sənaye firmalarının istehsallarının diversifikasiyası ilə əlaqədardır. Bu baxımdan, adətən sahədə yeni strukturların yaradılması yeni firmaların yaradılması və mövcud firmaların yeni sahələrə daxil olması hesabına baş verir. Yeni strukturlar innovasiya proseslərinə əlverişli təsir göstərir, bazarın yeni segmentlərinə xidmət edir və mövcud strukturların yeniliyə çevik reaksiya vermək istəmədiyi və ya belə çevikliyə malik olmadığı şəraitdə təsərrüfat fəaliyyətində yeni yanaşmalardan istifadə edərək rəqabət qabiliyyətini möhkəmləndirirlər.

Ölkənin, onun sahələrinin və firmalarının rəqabətqabiliyyətini müəyyən edən amillər qarşılıqlı təsirdə olurlar və rəqabət üstünlükləri artdıqca bu amillər də möhkəmlənir.

Sənayenin rəqabət qabiliyyətinin artırılmasında dövlətin səfərbəredici rolunun əhəmiyyəti böyükdür. Dövlət iqtisadi inkişafın innovasiyaya əsaslanan mərhələsinə

keçidi üçün resursların yenidən bögüsünü həyata keçirə bilər. Bu da davamlı iqtisadi inkişafın təmin olunması üçün rəqabət üstünlüklərinin nisbətən mürəkkəb amillərinin: ixtisaslı işçi qüvvəsinin formalaşmasına, inkişaf etmiş infrastrukturunun yaradılmasına və s. gətirib çıxara bilər. Keçid iqtisadiyyatında dövlətin iqtisadi inkişaf da rolu yüksək olur. Bu rol, xüsusilə, kiçik ölkələrin iqtisadi inkişafında böyükdür. Ölkənin təbii üstünlüklərindən əldə edilən gəlirlərin emal sənayesinə sərf olunması, bu sahədə uzunmüddətli tədbirlərin həyata keçirilməsi və dövlət investisiya qoyuluşlarının infrastruktur obyektlərin tikintisinə yönəltməklə xüsusi sahibkarlığın səmərəli inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılması yolu ilə ölkənin uzunmüddətli rəqabət üstünlüklərinin formalaşdırılmasına nail olmaq olar. Keçid iqtisadiyyatına malik ölkələrdə təbii resurslara əsaslanan iqtisadi inkişaf dan inovasiyaya əsaslanan iqtisadi inkişaf mərhələsinə keçid üçün uzunmüddətli strateji tədbirlərin planlaşdırılıb həyata keçirilməsi vacibdir. Bu zaman, təkcə makroiqtisadi səviyyədə həyata keçirilən tədbirlərlə qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmaq olmaz. Ölkənin rəqabət qabiliyyəti-nin yüksəldilməsi ölkə, region, sahə, firma səviyyəsində qarşılıqlı əlaqəli və qarşılıqlı asılı amillərin nəzərə alınması əsasında həyata keçirilə bilər. Bu baxımdan, ölkənin müqayisəli üstünlükləri - bu təkcə ölkənin təbii xüsusiyyətlərinin və ya hətta istehsal bacarıqlarının yığımının nəticəsi deyil, həm də onun uzunmüddətli iqtisadi stratejiyasının nailiyyətinin, iqtisadi mexanizminin səmərəliliyinin, elmi-texniki tərəqqi ilə yanaşı irəliləmək bacarığının və beynəlxalq iqtisadi mübadilənin magistral istiqamətlərində öz üstünlüklər sferasının yaratmasının nəticəsidir.

Rəqabətqabiliyyətlilik göstəricilərinin və amillərinin öyrənilməsi iqtisadiyyatda rəqabət problemlərinin gələcək nəzəri və praktik yoldan həllində olduqca əhəmiyyətlidir. Rəqabətqabiliyyətlilik məsələləri milli iqtisadiyyatın inkişafında önə çıxan ən vacib iqtisadi anlayış kimi özünü göstərir. Son zamanlar milli iqtisadiyyatların rəqabətin artırılması və rəqabətqabiliyyətlilik problemləri ilə aktiv məşğul olmalarının ən əsas səbəbi, sonuncu global maliyyə böhranının dünya iqtisadiyyatına olan fundamental təsirləri və dünya iqtisadiyyatının inkişaf

dinamikasını dəyişdirməsidir. Digər səviyyələrdə (region, ölkə, müəssisə və s.) olan rəqabətqabiliyyətlilik göstəriciləri kimi sahənin rəqabətqabiliyyətliliyində də rəqabətin səviyyəsini qaldıran ən əsas amil kimi innovasiyalara qarşı olan yanaşmadır. Müasir təcrübə göstərir ki, hal-hazırda dünya iqtisadiyyatının yüksək rəqabətqabiliyyətlilik göstəricisi yüksək olan ölkələri yüksək texnologiya istehsal edən transmilli şirkətləridir.

Fəsil 2. Azərbaycanda sənayenin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinin əsas istiqamətləri

2.1. Ölkə sənayesinin texniki-iqtisadi səviyyəsinin yüksəldilməsi

Sənayenin inkişaf səviyyəsi hər hansı inkişaf etmiş və ya inkişaf etməkdə olan ölkənin davamlı iqtisadi inkişafının təmin edilməsinin önəmli amillərindən biridir. Belə ki, sənaye iqtisadiyyatın mühüm sahəsi kimi, cəmiyyətin fərgli tərəflərinin inkişafını tələb edir. Sənayenin rəqabət qabiliyyəti də məhz, bu inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq formalaşır. Son dövrlərdə Azərbaycanda aparılan genişmiqyaslı islahatlar nəticəsində iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində olduğu kimi, sənaye sahəsində də dircəlişinə nail olunmuşdur. Son illər ərzində istehsal sahələrinin inkişafı, müxtəlif profilli yeni müəssisələrin yaradılması, xüsusilə də ölkədə neft-qaz sənayesinin sürətli şəkildə inkişafı ümumi daxili məhsulun tərkibində sənaye istehsalının payının getdikcə artmasına səbəb olmuşdur.

Dünyanın əksər inkişaf etmiş ölkələrində, o cümlədən respublikamızda sənaye iqtisadiyyatı prioritet istiqamətlərindən biridir. Azərbaycan sənayesi çox zəngin ənənələrə malik bir ölkədir. 1848-ci ildə Bakı şəhərində dünyada ilk dəfə olaraq sənaye üsulu ilə neft hasil olunub. Bu, həm də respublikamızda sənayeləşmənin başlanğıc nöqtəsi kimi hesab olunur. Dünyada ilk neft tankeri və həmçinin neftayırma zavodu Azərbaycanda istifadəyə verilib. Hələ 1900-cü ildə ölkəmiz neft hasilatına görə bütün dünyada birinci yer tuturdu. II Dünya müharibəsi zamanı Azərbaycan SSRİ-nin neft məhsullarının 71 faizdən çoxunu təmin edib. 1970-1980-ci illərdə Heydər Əliyev Azərbaycan iqtisadiyyatını hər tərəfli inkişaf elətdirmişdi. Həmin dövrdə sənayenin inkişafına böyük həcmli vəsaitlər yönəldilmiş, bir çox iri sənaye müəssisələri qurulmuş, sənayenin diversifikasiyası sürətləndirilmişdi.

2003-2014-cü illərdə dövlətin əsas prioritetlərdən biri sənayenin regional strukturunun təkmilləşdirilməsi oldu. Azərbaycan elektrik enerjisi və təbii qaz idxalçısından ixracatçısına çevrilmişdir. Həmin illərdə, Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında etibarlı tərəfdaş oldu, ölkədə elektrik

stansiyalarının enerji gücləri 55 faizdən çox artırıldı. Bu dövr ərzində Bakı-Tbilisi-Ərzurum, Bakı-Tbilisi-Ceyhan layihələri reallaşdırıldı, yeni istehsal sahələri yaradıldı və s. Həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində sənayenin ÜDM-də payı 2003-cü ildəki 38 %-dən 2013-cü ildə 48 %-ə qədər yüksəldi. Ümumiyyətlə, bu illər ərzində sənaye istehsalı 2,8 dəfə, o cümlədən, tikinti materialları istehsalı 2,4 dəfə, elektrik avadanlıqlarının istehsalı 2,2 dəfə, metallurgiya sənayesi 2,4 dəfə, geyim istehsalı 2,4 dəfə artıb.

Sənaye istehsalının texniki-iqtisadi səviyyəsinin yüksəldilməsi, bu sahənin yenidən qurulması investisiya prosesində həyata keçirilir. Bu zaman istehsalın intensivləşdirilməsi amilləri maddiləşir, istehsalın inkişafının yeni, daha yüksək keyfiyyətli maddi-texniki bazası yaradılır. Burada, iki şərti qeyd etmək lazımdır: birincisi, investisiya prosesinin səmərəliliyi istehsalın texniki səviyyəsindən, eləcə də onun yeniliklərə çevik uyğunlaşmasından və müvafiq sahədə bu yeniliklərdən səmərəli istifadə edilməsində asılıdır; ikincisi, təkrar istehsal prosesində istehsalın texniki cəhətdən yenidənqurulmasında investisiya prosesi həlledici rola malikdir. Investisiyanın həcmi və istiqaməti iqtisadiyyatda texniki yeniliklərin və mütərəqqi dəyişikliklərin tempini müəyyən edir.

Ölkə iqtisadiyyatının bazar münasibətlərinə keçməsi prosesinin ilk dövrlərində sənaye sektorunda baş verən ciddi geriləmələrin səbəblərindən biri istehsalın aşağı texniki-iqtisadi səviyyəsi olmuşdur. İngilis iqtisadçısı M.Qoldmen göstərirdi ki, sovet sənayesi rəqabət mübarizəsi gedən dünya bazarından kənar qalmaqla sənaye texnologiyaları və sənaye məhsullarının keyfiyyəti nöqtəy-nəzərindən kapitalist ölkələrindən geri qalmışdır. Keçən əsrin 1990-1996-cı illərində ölkəmizdə baş vermiş iqtisadi geriləmələr sənayenin texniki-iqtisadi səviyyəsinin daha da aşağı düşməsi ilə müşayiət olunurdu. Sənaye müəssisələrində istehsalın həcmnin azalması və inflyasiyanın yüksək səviyyəsi bu müəssisələrdə istehsalın artırılması imkanlarını məhdudlaşdırırdı. Belə ki, sənaye müəssisələrində istehsalın genişləndirilməsinin maliyləşdirilməsi mənbələrindən biri kimi çıxış edən amortizasiya ayırmaları dəyərdən düşür və ya başqa məqsədlər üçün xərclənirdi. Bu şəraitdə ölkə iqtisadiyyatının inkişafı üçün maliyyə mənbəyi kimi

xarici investisiyalar cəlb edilməyə başladı. Lakin cəlb edilmiş xarici investisiyaların əsas hissəsi neft- qaz sektoruna yönəldilmişdi. 1995-2006-cı illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatına qoyulmuş cəmi investisiyaların təqribən 72 faizdən çoxu neft sənayesinə həyata yönəlmişdi. Qeyd etmək lazımdır ki, neft hasilatı sənayesinə iri neft şirkətlərinin cəlb edilməsi bu sahənin texniki-iqtisadi göstəricilərinin yüksəlməsinə müsbət təsir göstərmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 10 yanvar 2014-cü il tarixli 212 nömrəli Sərəncamı ilə Azərbaycanda 2014-cü il “Sənaye ili” elan olunmuşdur və sənayenin inkişafı üzrə tədbirlər planı icra edilmişdir. 2014-cü ilin “Sənaye ili” elan edilməsində mühüm məqsədlərdən biri ölkəmizin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etməkdir. Eyni zamanda xarici dövlətlərdən asılılığını minimum dərəcəyə endirmək, habelə idxal dərəcəsini azaltmaq, istehsal etdiyimiz məhsulların rəqabətqabiliyyətliliyini artırmaq və ixracat faizini çoxaltmaqdan ibarətdir. Bundan əlavə, yarımfabrikat və xammal məhsullatının ixracatı azaldılmalı, hazır məhsul istehsalına önəm verilməlidir.

Son illərdə sənayeləşmənin reallaşması məqsədilə bir çox mühüm tədbirlər həyata keçirilmişdir. Onlardan biri də sənaye parklarının yaradılmasıdır. Buna misal olaraq Sumqayıt Texnologiya Parkı və ona yaxın müasir müəssisələri göstərmək olar. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev 21 dekabr 2011-ci il tarixində “Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının yaradılması haqqında” fərman imzaladı. Bu fərman Sumqayıt sənayesinin inkişafında mühüm rol oynayıb. Həmin sənədin preambula hissəsində yazıldığı kimi, bu fərmanın imzalanması ölkəmizdə innovasiyalı və yüksək texnologiyalara əsaslanan rəqabətqabiliyyətli sənaye istehsalının formalaşması və inkişafı üçün əlverişli şərait yaradılması, eləcə də, bu sahədə sahibkarlığın dəstəklənməsi, sənaye sektorunda ölkə əhalisinin məşğulluğunun artırılması, ölkənin qeyri-neft sektorunda davamlı inkişafın təmin edilməsi məqsədlərinə xidmət edir. Burada yaxın və uzunmüddətli perspektivdə inkişafı stimullaşdırmaq məqsədi ilə ölkəmizin vergi qanunvericiliyində sənaye sektorunda, texnologiyalar parklarında işləyən fiziki və hüquqi şəxslərə, bundan

əlavə parkların idarəedici heyyyətinə mənfəət, gəlir, ƏDV, torpaq və əmlak vergiləri üzrə uzun müddətli (7 illik) güzəştlər nəzərdə tutulmuşdur.

Düşünülmüş dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi ölkənin stabil maliyyə resurslarının formalaşmasına və bundan əlavə də sənayenin bir çox sahələrinin inkişafı üçün şərait yaratmışdır. Son illərdə sənayenin həcmi təqribən iki dəfəyə yaxın artmışdır. Bu hal əsasən qeyri-neft sənayesi sektoru hesabına baş vermişdir.

Qlobal iqtisadi böhranın davam etdiyi 2015-ci il ərzində ölkəmizdə qeyri-neft sənayesində 8,4 faizlik artım müşahidə olunmuşdur. Qeyri-neft sənayesinə aid olan maşınqayırma və metallurgiya sahələrində də axırıncı on ildə ciddi dəyişikliklər müşahidə olunmuşdur. Belə ki, maşınqayırma sənayesində məhsul istehsalının həcmi 15 dəfəyə yaxın artmışdır. Bu artımda maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmirinin, eləcə də, elektrik avadanlıqlarının istehsalının mühüm rolu vardır.

Ötən illər ərzində ölkə sənayesinin strukturunda tədricən optimallaşdırma prosesləri gedir, mədənçixarma sektorunun payı azalır, emal sənayesinin payı isə artır. 2015-ci ildə ölkədə əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyaların həcmi 16 milyard manata çatmışdır. Həmin məbləğin 52.9 faizi sənayeyə yatırılmışdır.

Cədvəl 2.1.Sənaye sektoruna yönəldilən investisiyalar (fəaliyyətdə olan faktiki qiymətlərlə, milyon manat)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Bütün sənaye	4276	5370	6040	7500	7640	8500	9950
<i>Xarici investisiyalar</i>	1917	2125	2668	3996	4269	5742	7351
<i>Daxili investisiyalar</i>	2359	3245	3372	3504	3371	2758	2599
Mədənçixarma sənayesi	2952	3244	3857	5095	5948	7145	8577
Emal sənayesi	510.2	847.9	861.2	888.9	644.6	482.9	424.3
İçki və tütün də daxil olmaqla qida məhsullarının istehsalı	71.2	88	162.9	177.6	107	111.6	68.5
Toxuculuq sənayesi	9.8	0.2	5.7	10.4	38.8	10.2	-
Dəri və dəri məmulatlarının, ayaqqabuların istehsalı	1.1	1.6	-	-	-	8.8	0.0
Ağac emalı və ağacdən məmulatların istehsalı	0.2	98.3	30.1	23.4	15.0	17.6	17.8

Kağız və karton istehsalı. Poliqrafiya fəaliyyəti	0	18.5	4.4	3.5	21.1	26	1
Neft məhsullarının istehsalı	25.4	48.4	32.5	25.6	33.1	16.3	88.4
Kimya sənayesi	1.3	1.5	1.5	3.5	2.1	6.8	18.5
Rezin və plastmas məmulatların istehsalı	0	27.8	35.3	50.3	16.4	22.2	17.1
Tikinti materiallarının istehsalı	195.2	139.7	26.7	43.3	56.5	37.3	27.6
Metallurgiya sənayesi	21.5	100	54.4	51	2.3	5.2	1.3
Məşin və avadanlıqların istehsalı	0.2	0.1	-	1.7	0.1	19.5	10.0
Elektrik, kompüter və digər elektron avadanlıqların istehsalı	19	0	17.3	12.4	18.5	31.2	18.7
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	422.6	768.9	565.8	489.4	423.7	287.2	370.2
Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	391.5	508.5	755.7	1026.0	623.3	584.7	578.6

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi

Cədvəl 2.1-in məlumatlarından görüldüyü kimi, 2010-2016-cı illəri əhatə edən 7 il ərzində ölkə sənayesinə 49,276 mln. manat investisiya qoyulmuşdur.

Həmin dövrdə ölkə sənayəsinə yönəldilmiş investisiyanın 56.9 faizi xarici investisiya payına düşmüşdür. Cədvəlin təhlili zamanı həyata keçirilmiş investisiya qoyuluşlarının 74,7 faizi mədənçıxarma sənayesinin payına düşdüyünü görmək olar. 2010-2016-cı illəri əhatə edən dövrdə emal sənayesinə qoyulmuş cəmi investisiyaların 16.9 faizi yeyinti sənayesinin payına, 11.3 faizi isə tikinti materialları istehsalının payına düşmüşdür. Emal sənayesinin başqa sahələrinin inkişafına çox az həcmdə investisiya qoyulmuşdur. Bu dövrdə elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı, həmçinin su təchizatı və tullantıların təmizlənməsi və emalına isə investisiyaların müvafiq olaraq 6,75 və 9.06 faizi düşür.

Son illərdə mədənçıxarma sənayəsinə investisiya qoyuluşları artmışdır. Belə ki, 2016-cı ildə bu sahəyə investisiya qoyuluşlarının həcmi 2010-ci ilə nisbətən 3.1 dəfə çoxalmışdır. Bu artım həm daxili investisiyalar hesabına, həm də dövlət təminatlı xarici kreditlər hesabına təmin edilmişdir.

Beləliklə, emal sənayesi sahəsində istehsalın texniki-iqtisadi səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün prioritet sahələrin müəyyən olunması və bu sahələrə investisiyaların cəlb olunması zəruridir. Bu investisiya qoyuluşlarının maliyyə mənbələri kimi dövlət büdcəsinin vəsaitləri, dövlət təminatlı xarici kreditlər, birbaşa xarici investisiyalar, əhalinin əmanətləri və s. çıxış edə bilər.

Son illərdə neft və qaz hasilatı sahəsindən əlavə qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün də xarici investisiya yönəldilmişdir. Buna misal olaraq, Xırdalan Pivə zavodu, Bakı Tütün Kombinatı, Qaradağ-sement müəssisəsi və digərləri xarici investisiyanın cəlb edilməsi hesabına yenidən qurulmuş müəssisələr göstərmək olar. Yuxarıda qeyd edilmiş müəssisələrin daxili bazarda rəqabət qabiliyyətliliyi əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Hal hazırda Azərbaycanda bir sıra xarici investisiyalı müəssisələr fəaliyyəti davam edir. Bunlara, “Baku Coca-cola bottlers Ltd”, Baku Steel Company, Holçim sement zavodunu, Caspian Fish Co və digər sənaye müəssisələrini misal göstərmək olar.

2013-cü ildə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin iştirakı ilə Bakı gəmiqayırma zavodunun rəsmi açılışı olmuşdur. AİŞ, ARDNŞ və Sinqapurun “Keppel” şirkətinin səhmdar olduğu bu müəssisə 2011-ci ildə təsis edilmişdir. Zavodda ARDNŞ 65 faiz, AİŞ 25 faiz, və Sinqapurun “Keppel Corporation” şirkəti 10 faiz paya malikdir. Layihəni əsas məqsədlərindən biri 1000 yeni iş yerinin yaradılmasıdır. Zavod istifadəyə verildikdən sonra birinci il ərzində yükləmə qabiliyyəti 15 min ton olan 4 ədəd tanker istehsal etmək imkanı nəzərdə tutulurdu ki, bu da ölkəmizin dəniz yükləmə potensialının əhəmiyyətli dərəcədə artmasına səbəb ola bilər.

Müasir iqtisadi və sosial inkişaf innovasiya fəaliyyətinin fəal şəkildə inkişaf etməsi və innovasiya texnologiyasının, məhsul və xidmətlərin geniş yayılmasını tələb edir. Bu səbəbdən innovasiya fəaliyyəti xüsusi model və metodların tətbiqini tələb edən kifayət qədər mürəkkəb bir prosesdir. İnnovasiyalar sosial-iqtisadi inkişafın adekvat modellərinin və proqnozlarının tərtib edilməsini, investisiyaların artırılmasını tələb edir.

Innovasiyalar insan fəaliyyətinin bütün sahələrini əhatə etməklə *tətbiqi sahələrində, genişlənmə miqyasına, xarakterinə* görə fərqlənir:

- Tətbiqi sahə üzrə innovasiyalar elmi-texniki, təşkilati-iqtisadi, sosial-mədəni və dövlət-hüquqi bölmələrini təşkil edir.
- Genişlənmə miqyasına görə qlobal, milli, regional, sahə və lokal (müəssisələr) kimi fərqləndirilir.
- Xarakterinə görə təkamül istiqamətli və radikal ola bilər. Belə ki, iqtisadiyyata ən çox təsir göstərən innovasiyalar müəssisələr üzrə texniki innovasiyalardır: yeni məhsullar, məmulatlar, texnika, texnoloji proseslər.

Innovasiya fəaliyyəti əsasən istehsal müəssisələrində cəmləşdirilmişdir. Məhz burada istər tədqiqat müəssisələrinin, istərsə də bilavasitə müəssisələrin özlərinin yeni tədqiqat və işləmələri reallaşdırılır. Bu səbəbdən innovasiyalar haqqında statistik informasiyaların toplanmasında belə müəssisələr əsas obyektlər hesab edilir. Elm, texnologiya və innovasiya sahələrində aparılan müşahidələr öz növbəsində həmin sahələrin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin kompleks təhlilini aparmağa imkan verir.

Innovasiyalı iqtisadiyyatın əsaslarının formalaşdırılması ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında yüksək nəticələrin əldə edilməsində həlledici amil təşkil edir. Bu məqsədlə dövlət tərəfindən bir sıra tədbirlər həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli sərəncamı ilə təsdiq olunmuş "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyasında qarşıdan gələn dövr üçün respublikamızın sosial-iqtisadi inkişafının əsas istiqamətləri müəyyən olunub. Bu konsepsiyaya müvafiq olaraq ölkəmizdə sənayenin prioritet istiqamətlərinin müəyyən olunması və sənayenin inkişafının növbəti mərhələsinin təmin olunması üçün "Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı" qəbul olunmuşdur.

Bu Dövlət Proqramının əsas məzmunu təbii ehtiyatların ixracından iqtisadi artımın innovasiyalı modelinə keçiddə ifadə olunmuşdur. Bu səbəbdən də

sənayenin, xüsusilə də emal sənayesinin inkişaf etdirilməsi, elm tutumlu və innovasiyalı istehsalın genişləndirilməsi, ixraca yönəlmiş və yüksək rəqabətqabiliyyətli istehsalın artırılması kimi məqsədlər qarşıya qoyulmuşdur. Bu məqsədlərin reallaşdırılmasının mühüm vasitəsi milli iqtisadiyyatın innovasiyalı inkişafına keçiddir. Buna görə də, iqtisadiyyatın bütün sahələrində, xüsusilə də sənayedə innovasiya fəaliyyətinin intensivləşdirilməsi bu gün ölkə iqtisadiyyatının ən aktual problemlərdən biri hesab edilir.

İnnovasiyalı iqtisadiyyatda sosial-iqtisadi, maliyyə, sosial-psixoloji və sosial-ekoloji səmərənin təmin olunmasını təmin edən yeni istehsal-innovasiya yanaşmasının formalaşması sənaye müəssisələrinin uğurlu inkişafının əsasını təşkil edir. Əsas məqsəd yeni, yaxşılaşdırılmış məhsul növlərinin buraxılışı, onun istehsalı metodlarının təkmilləşdirilməsi, çatdırılması, realizasiyası və xidmətin göstərilməsinə yönəlmiş istehsal-innovasiya proseslərinin mütəmadi olaraq təkmilləşdirilməsi yolu ilə sənaye müəssisələrinin dayanıqlı inkişafının təmin edilməsidir.

İnnovasiya fəallığının artırılması və sənaye istehsalının innovasiyalılığının təmin edilməsi, effektiv innovasiya siyasətinin işlənməsi və reallaşdırılması üçün bu sferada təkmil informasiya təminatının olması zəruri şərtlərdəndir. Bu baxımdan innovasiya fəaliyyəti haqqında informasiya Dövlət Statistika Komitəsinin hesabat formalarında öz əksini tapmışdır. Bu istiqamətdə sənaye statistikasının “Müəssisələrin innovasiya fəaliyyəti haqqında” 2 №-li forma (innovasiya) illik rəsmi statistika hesabatında aşağıdakı bölmələr üzrə məlumatlar toplanır.

2010-2016-cı illər üzrə “Yenilik səviyyəsinə və iqtisadi fəaliyyət növlərinə görə innovasiya məhsulunun həcmi” üzrə dinamikanı əks etdirən cədvəl aşağıda verilmişdir.

Cədvəl 2.2

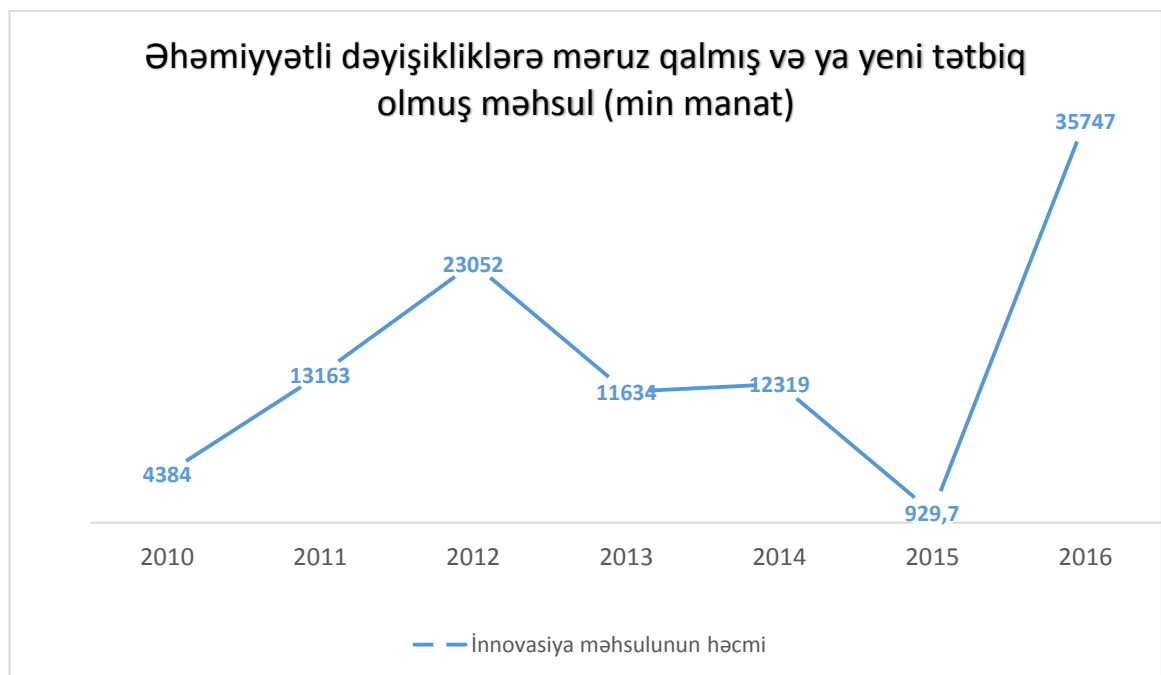
Yenilik səviyyəsinə və iqtisadi fəaliyyət növlərinə görə innovasiya məhsulunun həcmi

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Bütün sənaye	8 139	31 589	9326	13877	21534	35179	27929
məhsul innovasiyaları	7 952	30 904	5975	11899	13510	13684	21346
proses innovasiyaları	187.3	684.6	3351	1978	8024	21495	6583
Mədəncixarma sənayesi	4.8	692.9	778.4	8197	4133	2671	179.6
məhsul innovasiyaları	4.8	692.9	778.4	8052	3987	2527	10.0
proses innovasiyaları	-	-	-	144.5	145.6	143.5	169.6
Emal sənayesi	8 128	29 319	8083	4066	17384	32493	27744
məhsul innovasiyaları	7 941	28 634	5196	3847	9523	11157	21376
proses innovasiyaları	187.3	684.6	2887	219.3	7861	21336	6368
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	-	-	464.5	1614	17	15.1	5.0
məhsul innovasiyaları	-	-	-	-	-	-	-
proses innovasiyaları	-	-	464.5	1614	17	15.1	5.0
Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	5.7	1 577	-	-	-	-	-
məhsul innovasiyaları	5.7	1 577	-	-	-	-	-
proses innovasiyaları	-	-	464.5	1614	17	15.1	5.0

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi

Cədvəldə sənayenin “Əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalmış və ya yeni tətbiq olmuş məhsul”un həcmi üzrə verilmiş yekun göstəricilərin dinamikasının qrafik təsviri aşağıdakı kimidir.

Şəkil 2.1

Cədvəldə göründüyü kimi, yalnız 2015-ci ildə sənayedə innovasiyaya çəkilən xərclərin həcmi digər illərə nisbətən yüksək olmuşdur. Bu hal emal sənəsinin proses innovasiyasına yönəldilən investisiyanın hesabına baş vermişdir. Təhlil göstərir ki, son 5 ildə su təchizatı, eləcə də, tullantıların təmizlənməsi və emalı sahəsində məhsul və proses innovasiyalarına kifayət qədər vəsait sərf edilməmişdir. Eyni zamanda, innovasiyalara xərclənmiş pul vəsaitləri əsas etibarlı ilə xarici ölkələrdən yeni texnologiyaların və yeni avadanlıqların əldə olunmasına sərf edilmişdir.

Hazırda sənaye müəssisələrində istifadə olunan texnologiyaların köhnəlməsi və məhsul modellərinin müasir tələblərə uyğun gəlməməsi ilə yanaşı, sənaye müəssisələrinin elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor şöbələrinin maddi-texniki bazasının köhnəlməsi, bu şöbələrdə çalışan kadrların hazırlıq səviyyəsinin aşağı düşməsi də baş vermişdir. Belə olan şəraitdə mövcud elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor şöbələrinin maliyyələşdirilməsi bu şöbələrin effektiv fəaliyyətini təmin etmək üçün kifayət deyil. Yüksək inkişaf etmiş innovasiyalı məhsullar istehsalını təmin etmək üçün işlək Milli İnnovasiya Sisteminin qurulması, bu sistemin bütün üsürlərinin ayrı-ayrılıqda və birgə fəaliyyətinin effektivliyinin artırılması üçün zəruri kadr potensialının və münbit şəraitin yaradılması zəruridir. Ölkə daxilində innovasiya fəaliyyətinin azalması və yeni texnologiyalar və avadanlıqların, eləcə də sənaye mülkiyyətinin digər formalarının xaricdən idxal edilməsinin iki mühüm çatışmamazlığı vardır. Bunlardan birincisi, cəlb olunan texnologiyaların 100 faiz mənimsənilmə imkanlarının məhdudluğu ilə əlaqədardır. Təcrübə göstərir ki, yeni texnologiyaları cəlb edən müəssisə, baş müəssisəyə nisbətən yeni texnologiyaların mənimsənilməsi vaxtına, həm də səviyyəsinə görə geri qalır. İkincisi, bir qayda olaraq, yeni texnologiyalar ilk növbədə, yaradıldığı müəssisədə tətbiq olunur. Belə olan halda, elmi tədqiqat və təcrübə konstruktor işlərinin nəticələrini idxal edən ölkənin iqtisadiyyatı həmişə texniki-iqtisadi səviyyə baxımından texnologiyaları ixrac edən ölkədən geri qalır.

Hazırda Azərbaycan sənayesinin texniki –iqtisadi səviyyəsinin yüksəldilməsi elmi tədqiqat və təcrübə konstruktor işlərinə ayrılan vəsaitin həcmindən kəskin

artırılmasını tələb edir. Müşahidələr göstərir ki, elmi tədqiqat və təcrübə konstruktor işlərinin nəticələrinin sənayenin inkişafına əhəmiyyətli təsiri yalnız o halda müşahidə olunur ki, ölkədə bu sahəyə xərclənən vəsait ölkə ÜDM-nun 2%-indən çox olsun. Azərbaycanda bu sahəyə ÜDM-un ancaq 0,2%-i sərf olunur ki, bu şəraitdə sənayenin texniki – iqtisadi səviyyəsinin yüksəlməsini gözləmək sadəlövhlik olardı.

2.2. Sənayenin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsində dövlətin rolu

Azərbaycanın iqtisadi inkişafının indiki mərhələsində dünya bazarında rəqabət qabiliyyətinə malik olan məhsul istehsal edə bilən sənaye müəssisələrinin yaradılması və təkmilləşməsi üçün dövlətin sənaye siyasətinin tərtib olunması və həyata keçirilməsi vacibdir.

Dövlətin sənaye siyasətini, ölkənin hər hansı inkişaf sahəsində qarşıya qoyulmuş problemlərin həlli məqsədilə iqtisadi qərarların, həmçinin bu qərarların birbaşa və dolaylı əlaqələndirilməsinə, bundan əlavə əsas iqtisadi dəyişənlərin vəziyyəti və artımı üzərində nəzarətə istiqamətlənmiş dövlətin şüurlu şəkildə həyata keçirilən cəhdləri kimi adlandırmaq olar (10, s.527).

Belə siyasət aşağıdakı faktorlar ilə əlaqədardır:

i. Dövlət tərəfindən qarşıya qoyulmuş məqsədlərə çatmaq üçün dövlət xərclərinin həcmi və istiqamətin təyin edilməsi ilə;

ii. Təsərrüfat subyektlərinin məhsul buraxılışı, investisiya qoyuluşları, məşğulluq və s. ilə bağlı qərarlarına təsir olunması ilə;

iii. Məhdud iqtisadi resursların fərgli sahələr arasında bölüşdürülməsinə istiqamətləndirilmiş tədbirlər toplusu ilə;

iv. Özəl sektorun qarşıya qoyulmuş vəzifələrin yerinə yetirilməsinə, habelə yönəldilməsinə istiqamətləndirilmiş tədbirləri ilə.

Sənaye siyasətinin **əsas məqsədlərindən biri** balanslaşdırılmış və davamlı inkişafı təhciz etməyə şərait yaradan struktur dəyişikliklərinin həyata keçirilməsi məqsədi ilə məhdud resursların səfərbər olunmasıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, inkişaf etmiş ölkələrdə sənaye siyasətinin reallaşdırılmasına tələbat inkişaf

etməkdə olan ölkələrə nisbətən daha azdır. Bu inkişaf etməkdə olan ölkələrin bazarları funksional və struktur baxımından qeyri-təkmiliyindən irəli gəlir. İstehsal və əmtəə resursları bazarları çox zaman zəif təşkil olunur və buna qiymətin strategiyasında yaranan təhriflər nəticəsi olaraq istehlakçı və istehsalçılara cəmiyyət əsasında əmtəə, xidmətin real dəyərini zəif göstərən iqtisadi impulslar və siqnallar aid olunur. Belə şəraitdə qiymətin strukturunun formalaşması və bazarların tənzimlənməsində vacib rol dövlətə həvalə edilir. Eyni zamanda, qeyri-taraz və təkmil olmayan bazarlarda əmtəə və iqtisadi resursların maliyyə və iqtisadi qiymətlərində əhəmiyyətli fərqliliklər mövcud olur. Bazarın belə şəraitində dövlətin tənzimləyici roluna böyük ehtiyac yaranır, ona görə ki, bazar,iqtisadi resursların cəmiyyətin uzunmüddətli şəkildə məqsədlərinə ən yaxşı formada cavab verən bölgüsünə gətirib çıxarmır.

Onu da qeyd etməliyik ki , bazar münasibətlərinin zəif inkişaf etdiyi və inkişaf etmədiyi ölkələrdə ayrı-ayrılıqda fərdi göstərdiyi fəaliyyətlərin kordinasiyasının özlərini tənzimlənmə mexanizmi olan inkişaf etmiş ölkələrə əsasən səmərəsiz fəaliyyət göstərir. bu da öz növbəsində fərdi qərarlara görə təsərrüfat fəaliyyətinin optimallaşdırılmasına şərait yaratmır. Buna əsasən, dövlət sənayenin inkişafında aktiv mövqe tutmalı, effektiv tədbirlər həyata keçirməli, iqtisadi inkişafa görə tükənən iqtisadi resursları optimal istifadə edilməlidir. Əlavə etmək lazımdır ki, dövlətin sənaye siyasətinin formalaşmasını ön plana çıxaran əsas amillərdən biri onun cəmiyyətin iqtisadi fəaliyyətində mühüm rolu ilə əlaqəlidir. Belə ki, 2007-ci il dövründə dövlətin büdcə gəlirləri ÜDM-un (ümumi daxili məhsul) 26,7 faiz olmuşdur.

Sənaye müəssisələrinin səmərəli şəkildə fəaliyyəti, onların planlaşdırma prosesi zamanı işinin hansı səviyyədə təşkilindən yüksək dərəcədə aslı olur. Müəssisənin satış və istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin dəqiq planlaşdırılması üçün aşağıda göstərilmiş parametrlərdə ola biləcək dəyişikliklər haqqında proqnozlar tələb olunur:

- istehsal olunacaq məhsula tələb və təklif,
- istehlak olunacaq xammal və materialların qiyməti,

- faiz dərəcəsi,
- əmək haqqı,
- inflyasiya və s.

Dövlətin iqtisadi siyasəti isə bu parametrlərin dəyişməsinə birbaşa təsir göstərir. Beləliklə, dövlət özünün iqtisadi siyasətini müəyyənləşdirməklə, habelə sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarını hazırlamaqla sənaye təşkilatlarının öz fəaliyyət istiqamətlərini planlaşdırmaq məqsədi ilə müəyyən həcmdə informasiya ilə təhciz etmiş olur. Bu da iqtisadiyyatda qeyri-müəyyənlik səviyyəsinin aşağı düşməsinə, bununla əlaqədar riskin azalmasına və son nəticədə iqtisadi fəallığı göstəricisinin yüksəlməsi ilə nəticələnir. Bundan əlavə, milli iqtisadiyyatda yarana biləcək qeyri-tarazlıqların azaltmasına şərait yaradır.

Dövlətin sənaye siyasətinin müəyyən olunması prosesi üç mərhələdən keçir:

I. Ölkə sənayesinin inkişaf prioritetləri dəqiq müəyyənləşdirilməlidir.

Birinci mərhələdə cəmiyyətin inkişafı baxımından dövlət sektorundan əlavə özəl sektorunun inkişafının istiqamətləri araşdırılır və bu prioritetlərə nail olmağ planı qurulur və daha sonra nəticələri qiymətləndirilir. Azərbaycanda müstəqil təsərrüfat subyektləri böyük miqyaslı layihələri sərbəst şəkildə həyata keçirə bilmir, bundan əlavə sənaye istehsalının texniki-iqtisadi səviyyəsi aşağıdır. Bu səbəblərə görə də, bu sahənin inkişaf mərhələlərinin və məqsədlərin prioritetləşdirilməsini dövlət tərəfindən müəyyən olunması önəmlidir.

II. Özəl sektorun vacib tələblər səviyyəsində fəaliyyət edə bilmədiyi sahələr müəyyənləşdirilməlidir.

İnkişaf səviyyəsi aşağı olan ölkələrdə özəl sektorun infrastruktur sahələrin inkişafına, bəzən də böyük ölçülü sənaye istehsallarına investisiya yatırmaq imkanları olduqca məhdud olur. Məhz buna görə də, dövlət özəl bölmənin imkanlarını tam dəqiq şəkildə qiymətləndirməlidir. Nəticə olaraq, bu imkanların artırılması məqsədi ilə bir sıra tədbirlər həyata keçirməlidir.

III. Sənayenin prioritet sahələri üzrə inkişafın təmin edilməsi üçün siyasət vasitələri müəyyənləşdirilir və daha sonra tətbiq edilir.

Dövlətin sənaye siyasəti sahənin inkişafı üçün əlverişli mühitin yaradılması ilə bərabər, sənayenin sahə və ərazi strukturunun inkişafı məqsədi ilə tədbirlər toplusunun reallaşdırılmasını əhatə edir. Ölkə sənayesinin strukturunun təkmilləşdirilməsi üçün nəzərdə tutulmuş tədbirlərin müəyyənləşdirilməsi kompleks tədqiqatlar əsasında mümkün olur. Ona görə ki, sənayenin inkişafı yönündə tədbirlərin müəyyən edilməsi sferasında kompleks tədqiqatlar aparmadan sənaye siyasətinin effektivliyinə nail olmaq mümkün olmur. Dövlətin həyata keçirdiyi sənaye siyasəti iqtisadi artımı, sənayenin strukturunun inkişafını təmin edir. Bu isə öz növbəsində bir sıra sahələrin inkişafı üçün əlverişli mühitin yaradılmasını nəzərdə tutur. Başqa sözlə, bəzi sahələrin inkişafını təmin olunması üçün bu sahələrdə istehsalın səmərəliliyinin artırılması məqsədi ilə dövlət tərəfindən xərclər çəkilir.

Araşdırmalar nəticəsində belə qərara gəlmək olar ki, rəqabət qabiliyyətli sahələrdə yaranan gəlirlər hesabına inkişaf etməmiş və ya geridə qalmış sahələrin inkişaf etdirilməsi üçün cəhdlər hər zaman uğurla nəticələnmir. Bəzən eyni hal rəqabət qabiliyyətli istehsallarda da çətinliklərin yaranmasına səbəb olur və nəticədə onların inkişafını məhdudlaşdırır. Məhz bu səbəblərə görə də, sənaye siyasətinin planlaşdırarkən prioritet sahələrin düzgün müəyyənləşdirilməsi, bu sahələrin inkişaf imkanlarının dəqiq qiymətləndirilməsi vacibdir.

Bütünlükdə dövlətin sənaye siyasəti əhalinin mənafeələrinə xidmət göstərməklə aşağıdakı məqsədləri var:

- inkişafı zəif vəziyyətdə olan müəssisə və sahələrə dəstək;
- milli sənayenin müdafiəsi
- məşğulluğun qorunmasını;
- istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi;
- kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı üçün maksimum şəraitin yaradılması;
- haqsız rəqabətə qarşı mübarizə və sağlam rəqabət üçün imkanların yaradılması və s.

Sənaye siyasətinin əsas üç modellərinə aşağıdakılar daxildir:

- **idxalı əvəz edən**

- **ixracyönümlü,**
- **innovasiya**

Qeyd etmək lazımdır ki, sənayenin ayrı-ayrı sahələrində və həmin sahələrin inkişafının ayrı-ayrı mərhələlərində yuxarıda qeyd edilən modellər ayrı-ayrılıqda tətbiq oluna bilər.

İdxalı əvəz edən sənaye siyasətinin modeli yerli istehsal hesabına yönəldilmiş tədbirlərdir. Bu tədbirlərə

- ✓ yerli istehsalın güzəştli kreditləşdirilməsi,
- ✓ milli valyuta kursunun sabitləşdirilməsinin qarşısının alınması,
- ✓ proteksionist siyasətin reallaşdırılması və digər tədbirlər aiddir.

Xüsusilə, qeyd etmək lazımdır ki, idxalı əvəzetmə siyasəti ölkə iqtisadiyyatının inkişafının aşağı səviyyəsində səmərəli ola bilər. Ölkədə məşğulluq səviyyəsinin aşağı düşməsi yerli sənayenin inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılması vacibliyi idxalın nisbətən məhdudlaşdırılmasına şərait yaradır. Bu sferada aparılan tədbirlər tədiyyə balansının yaxşılaşmasına, məşğulluğun yüksəldilməsinə, yerli sənaye sahələrinin inkişafına və bu sahələrdə rəqabətin yüksəldilməsi üçün əsas bazanı formalaşdırmağa zəruriyyət yaradır. İdxalı əvəz etmə siyasəti istehlakçıların xərclərinə əsasən müxtəlif sferaların inkişaf etdirilməsi kimi nəzərdə tutulur. Yerli məhsulların keyfiyyəti və qiyməti baxımından xarici məhsullar ilə rəqabətə apara bilməyən daxili bazarın qorunması üçün tədbirlərin həyata keçirilməsini önəmlidir. Keyfiyyət və qiymət baxımından xarici analoqlar ilə yerli məhsullar arasındakı fərq ödənişi yerli istehlakçıların üzərinə düşür. Məhz buna görə, idxalın məhdudlaşdırılması üzrə tədbirlərdən cəmiyyət üçün gəlirlər və zərəri dəqiq müəyyən edilməli və bu tədbirlərin hər biri müxtəlif qruplara təsiri müəyyənləşdirilir və qiymətləndirilməlidir.

Azərbaycan sənayesinin inkişafında idxalı əvəz etmə siyasətinin təsiri olduqca məhduddur. Azərbaycan kiçik ölkələr qrupuna daxildir və kiçik ölkələrdə istehsal ilə istehlakın strukturu çox fərqlənir. Kiçik ölkələrin daxili bazarının ölçüsü bir çox sənaye məhsullarının istehsalının minimal ölçüsünü təmin edə bilmir. Burada qeyd etmək lazımdır ki, istehsalın minimal səmərəli ölçüsü (MSÖ) məhsulların

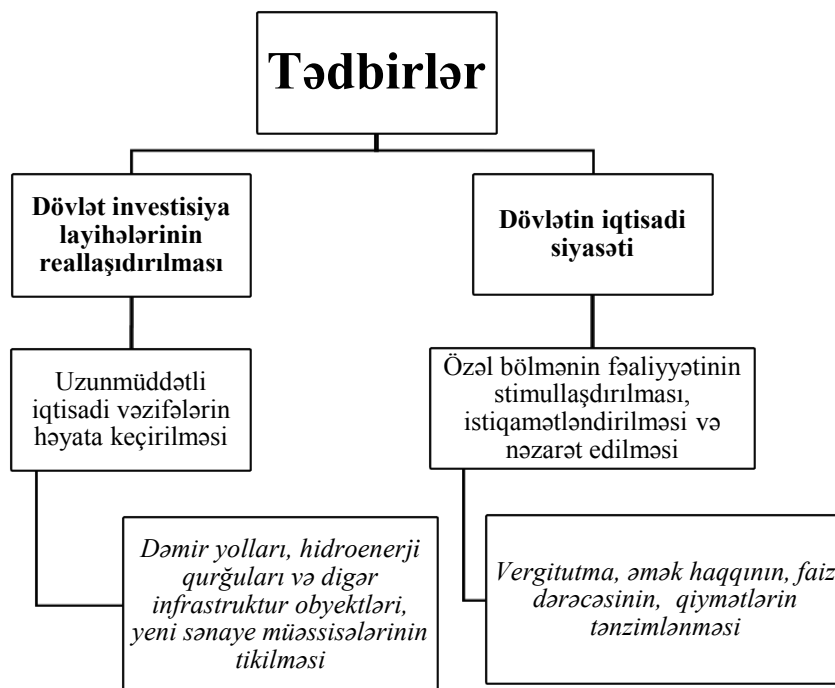
istehsalına və həyata keçirilməsinə çəkilən xərcləri ən aşağı səviyyəyə endirən istehsalın minimal səviyyəsidir.

İxrac yönümlü sənayenin stimullaşdırılması üçün sənaye siyasətinin ixrac yönümlü modeli nəzərdə tutulur. Xarici iqtisadi əlaqələrdən asılı olan kiçik ölkələrin iqtisadiyyatı ixrac yönümlü sənaye siyasətinin reallaşdırılmasının əhəmiyyətini artırır. Hökumət öz növbəsində güzəştli şərtlərlə kreditlərin verilməsi, gömrük və vergi güzəştlərinin tətbiqi və s. yollar ilə ixracyönümlü sahələrin inkişafı və fəaliyyəti məqsədi ilə əlverişli şərait yaradır.

Belə ki, xammal ilə əlaqədar ixracyönümlü sənaye siyasəti modellərinin həyata keçirilməsi ölkə iqtisadiyyatı üçün neqativ nəticələnir. Xammal ixracının tərkibində mühüm dərəcədə artması milli iqtisadiyyatın ilkin strukturun formalaşmasına, emal sənayesinin rəqabətqabiliyyətlik göstəricisinin aşağı düşməsinə səbəb olur. Qaz və neft ixracı hesabına Azərbaycana iri həcmli xarici valyuta daxil olur. Bu proses hesabına milli valyuta məzənnəsi sabitləşir və möhkəmlənir. Qeyd etmək lazımdır ki, sənaye müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətinə neqativ təsirinin azaldılması məqsədi ilə kredit, gömrük, vergi və s. mexanizmlərin tənzimlənməsi zəruridir.

Sənaye siyasətinin innovasiyalı modeli əsasında yüksək texnologiyaların tətbiqi və kapital tutumlu istehsalla xarakterizə olunan iqtisadi artımın təmin edilməsinə əsaslanır. İnnovasiyalı model ölkənin elmi-texniki, innovasiya potensialının artırılmasını, təhsil sisteminin inkişafını və buy-olla ölkə iqtisadiyyatının yüksək ixtisaslı kadrlarla təmin olunmasını, elmi-texniki nailiyyətlərin tətbiq olunduğu yüksək texnoloji istehsalların inkişafını nəzərdə tutur.

Qarışıq iqtisadiyyat mühitində dövlətin sənayenin inkişafının təhciz olunması sahəsində həyata keçirdiyi tədbirləri iki kateqoriyada birləşdirmək olar:

Sxem 2.2 Dövlətin sənaye inkişafının təmin olunması sahəsində həyata keçirdiyi tədbirləri.

Bunlardan birincisinə, daxili vəsaitlər və eləcə də, xaricdən cəlb olunmuş vəsaitlər hesabına uzunmüddətli dövr üçün nəzərdə tutulmuş iqtisadi vəzifələrin (məsələn, dəmir yol nəqliyyatı infrastrukturunu, hidro- və digər mənbəli enerji qurğuları və başqa infrastruktur obyektlərinin, yeni sənaye müəssisələrinin yaradılması və s.) yerinə yetirilməsi məqsədi ilə dövlət investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi, ikincisinə isə, dövlətin sosial məqsədlərlə özəl sektorun məqsədlərini əlaqələndirmək üçün bu sektorun fəaliyyətinin stimullaşdırılması, lazımi yöndə istiqamətləndirilməsi və bəzi hallarda nəzarət edilməsini nəzərdə tutan iqtisadi siyasəti (məsələn, vergiqoyma, əmək haqqının, faiz dərəcələrinin, qiymətlərin tənzimlənməsi və s.) aid edilir.

Iqtisadi inkişafın keçid mərhələsində dövlətin özəl bölmənin inkişafına yol verən sosial yönümlü obyektlərin və infrastruktur bölmələrin yaradılmasına, həm də bir çox sahə istehsallarının inkişafına dair investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsinə zərurət yaranır. Bu daha çox özəl bölmə tərəfindən iri miqyaslı sənaye layihələrinin həyata keçirilmə imkanlarının məhdud olması ilə bağlıdır. Fikrimcə, ölkəmizdə sənaye inkişafının təmin edilməsində dövlət investisiyalarının rolu böyükdür və bu investisiyaların özəl bölmənin tərəqqisinə təsirinin nəzərə

alınması olduğca vacibdir. Bundan əvvəl qeyd olunduğu kimi, sənaye siyasəti planlaşdırılarkən özəl bölmənin lazımlı səviyyədə inkişaf etməyən sənaye sahələri dəqiq müəyyən olunmalı və dövlət investisiyaları məhz bu sahələrə yönəldilməlidir. Belə ki, iqtisadi inkişafı məhdudlaşdıran və zəiflədən disproporsiyaların aradan qaldırılması məqsədi ilə dövlət tərəfindən tədbirlərin reallaşdırılması zəruridir. Bununla belə, ölkədə sənaye sahələrinin rəqabət qabiliyyəti onlara bağlı olan digər sahələrin mövcudluğu ilə əlaqəli olur. Buna görə də, dövlətin sənaye siyasəti ayrı-ayrı sənaye sahələrinin qarşılıqlı əlaqəli inkişafını nəzərə almalıdır. Bunun üçün dövlətin maliyyələşdirdiyi sahələrin inkişafının başqa sahələrin inkişafına necə təsir göstərməsi müəyyən edilməlidir.

Sənaye siyasətinin qarşısında duran prioritet məqsədlərin həyata keçirilməsində vergi siyasəti vacib rol oynayır. Sənayenin rəqabətqabiliyyətinə təsir edən vergi vasitələrinə əmlak, mənfəət, yol vergisinin tariflərinin aşağı salınması, investisiya qoyuluşlarının artırılmasını stimullaşdıran vergi güzəştlərinin həyata keçirilməsi və s. aiddir. Vergilər qiyməti formalaşdıran müüm element olduğu üçün onların səviyyəsinin dəyişməsi ölkə daxilində qısamüddətli dövr üçün sənaye müəssisələrinin gəlir səviyyəsinə, uzunmüddətli dövrdə isə daxili bazarda sənaye məhsullarına olan tələb həcminə əhəmiyyətli təsir gösərir. Bu nöqteyi nəzərdən, vergilərin səviyyəsinin azaldılması ölkədə istehsal olunan məhsulların qiymətinin aşağı düşməsinə və uyğun olaraq rəqabət qabiliyyətinin yüksəlməsinə gətirib çıxarar.

Ölkədə sənayenin rəqabət qabiliyyətinin formalaşmasında pul-kredit alətləri də əhəmiyyətli rol oynayır. Öz növbəsində pul-kredit alətləri ölkə iqtisadiyyatında maliyyə sabitliyinin təmin olunmasında önəmli rol oynamaqla sənayenin mühüm sahələrinin inkişafının stimullaşdırılması məqsədini özündə cəmləndirir. Bu nöqteyi nəzərdən, maliyyə bazarları zəif inkişaf etmiş və bazar mexanizmlərinin sərbəst pul etiyatlarının səmərəli şəkildə səfərbər olunması və bölüşdürülməsi imkanlarının xeyli məhdud olduğu keçid iqtisadiyyatına malik ölkələrdə dövlət, kreditlərin axınlarının strukturuna təsir göstərməklə sənayenin prioritet istiqamətlərinin inkişafını güzəştli şərtlərlə maliyyələşdirə bilər.

Son illərdə Azərbaycanda sənayenin inkişafının və iqtisadi artımın əsas mənbəyindən biri neft və qaz ehtiyatlarının təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb olunması olmuşdur. Statistik göstəricilərə nəzər yetirsək, 2007-ci ildə qaz hasilatının 2000-ci ilə nisbətən 2 dəfə, neft hasilatı isə 3 dəfə artmış olduğunu müşahidə edə bilərik. Bu artımın böyük hissəsi son onillikdə baş vermişdir. Eyni zamanda, dünya bazarında neftin qiyməti 2000-ci ilin yanvar ayında 26,9 ABŞ dollarından 2007-ci ilin sentyabr ayında 79,4 ABŞ dollarına qədər artmışdır. İqtisadiyyatın belə şəraitində ölkəyə böyük həcmli neft gəlirləri axını başlamışdır, nəticə olaraq bu gəlirlər qeyri-neft sektorunun inkişafına dair maliyyələşdirilməsinə imkanlar yaradır. Onuda qeyd etmək istərdim ki, hal hazırda ölkəmizdə emal sənayesinin inkişafı sahəsində böyük miqyaslı tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün dövlətin imkanları artmaqdadır, nəticədə dövlətin sənaye siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsi üçün əlverişli şərait yaranır.

Fikrimcə, dövlətin sənaye siyasəti aşağıda qeyd olunan məqsədlərin əldə edilməsinə yönəldilməlidir:

1. Sənaye təsisatların iqtisadi səmərəlilik səviyyəsinin yüksəldilməsinə. Sənaye siyasəti ölkə daxilində iqtisadi resurslardan səmərəli şəkildə istifadənin dəstəklənməsinə yönəldilməlidir. Ona görə ki, sənaye təsisatların davamlı rəqabət üstünlükləri yalnız iqtisadi resurslardan səmərəli şəkildə istifadə imkanlarına sahib olduqda yaranır. Bu məqsəd ilə dövlət sənaye müəssisələrində çəkilən xərclərin aşağı salınması, həmçinin yeni müəssisələrin, yeni məhsulların, yeni istehsal və reallaşdırma metodlarının, innovativ fəaliyyət növlərinin yaradılması, innovasiya və texniki tərəqqi üçün əlverişli mühitin yaradılması istiqamətində bir sıra tədbirlər həyata keçirməlidir.

2. Sənaye müəssisələrinin davranışlarının optimallaşdırılmasına dair kömək etmək. Dövlətin sənaye siyasətinin vacib istiqamətləri aşağıda qeyd olunmuşdur:

- sahəyə giriş və çıxışın sərbəstliyini təmin etmək və yüksəltmək,
- innovasiyaya stimulu artırmaq,
- Firma və müəssisələr arasında rəqabətin müəyyən səviyyəsini dəstəkləmək.

3. Sənayenin rəqabət qabiliyyətlilik səviyyəsinin yüksəldilməsi ölkədə bir-biri ilə əlaqədar sahələrin inkişafından bir başa asılı olduğundan dövlət sahələrarası əlaqələrin inkişaf etməsinə və ən əsası iqtisadiyyatın səmərəli şəkildə fəaliyyət göstərməsini dəstəkləməlidir.

Nəticə və təkliflər

Sənaye istehsalının texniki-iqtisadi səviyyəsinin yüksəldilməsi və təzədən qurulması investisiya prosesində reallaşdırılır. Nəticə olaraq istehsalın intensivləşdirilməsi amilləri maddiləşir və istehsalın inkişafının təzə maddi-texniki bazası yaradılır.

Belə halda, iki şərti qeyd etmək olar:

- investisiya prosesinin səmərəliliyi, ilk olaraq, istehsalın texniki səviyyəsindən, onun yeniliklərə uyğunlaşmasından və onlardan səmərəli şəkildə istifadə etmək qabiliyyətindən asılıdır;
- ikincisi, yenidən istehsal prosesində istehsalın texniki aspektdən yenidənqurulmasında investisiya prosesində mühüm rol oynayır.

İnvestisiyanın istiqaməti və həcmi iqtisadiyyatda texniki yeniliklərin və qabaqcıl dəyişikliklərin tempini müəyyənləşdirir.

Iqtisadiyyatın indiki vəziyyətində emal sənayesinin texniki-iqtisadi səviyyəsinin yuxarı qalxması və bu sahənin inkişafı üçün böyük həcmli investisiya qoyuluşlarının yönəldilməsi tələb edilir.

Ölkədə sənaye istehsalının texniki tərəfdən yenidən qurulması ayrıca istehsal növü üzrə reallaşdırılması ciddi çətinliklərlə əlaqədardır. Belə mühitdə sənaye istehsallarının klaster kimi inkişaf etdirilməsi məqsədə daha uyğundur. Ona görə ki, texnoloji səviyyəsi bir gədər yüksək olan istehsalların tərəqqisi əlaqədar sənaye sahələrin texniki-iqtisadi səviyyəsindən asılıdır. Məhz bu səbəbə görə də, ölkədə yeni istehsalların yaranmasına əverişli mühit yaradan sahələrin tərəqqisi təmin edilməlidir.

Ölkə iqtisadiyyatında əldə edilmiş makroiqtisadi sabitlik, yoxsulluq səviyyəsinin azaldılması və həmçinin əhalinin sosial rifahının yüksək səviyyəyə çatdırılması sahəsində qazanılan uğurlar Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İham Əliyevin rəhbərliyi altında reallaşdırılan ardıcıl və sistemli fəaliyyətin nəticəsidir.

Dövlət başçısı tərəfindən 2014-cü ilin “Sənaye ili” elan olunması keyfiyyətə yeni mərhələdə ölkənin inkişaf etmiş ölkələr səviyyəsinə çatdırılması məqsədi ilə aparılan istiqamətli fəaliyyətin məntiqi davamıdır.

Azərbaycanda dövlət tərəfindən yaradılmış əlverişli biznes və investisiya şəraiti, zəngin təbii ehtiyatlar, yüksək ixtisaslı kadrlar, enerji və nəqliyyat infrastrukturu, institusional potensial, beynəlxalq bazarlara çıxış imkanları və s. bu gün ölkə sənayesinin sürətli şəkildə inkişafına tam əsas yaradır. Bu gün Azərbaycan sənayesinin başlıca inkişaf istiqamətləri - sənayenin müasirləşdirilməsi və onun strukturunun təkmilləşdirilməsi, qeyri-neft sektorunun şaxələndirilməsi və iqtisadiyyatda payının, eləcə də ölkənin qeyri-neft sənaye sektorunun ixrac potensialının yüksəldilməsi, enerjidən səmərəli istifadə olunan, yüksək əlavə dəyər yaradılan rəqabətqabiliyyətli sənaye istehsalının, o cümlədən, yüksək elm tutumlu və innovasiyalı istehsalın daha da genişləndirilməsi, biliklər iqtisadiyyatının formalaşdırılması, yeni istehsal sahələri üçün zəruri olan yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanmasıdır.

Sumqayıtın mövcud infrastrukturunun yenilənməsi, həmçinin yeni müəssisələrin təsis olunması XXI əsrin ilk iki onilliyi üçün mühüm olacaqdır. Ölkə başçısının 2011-ci il 21 dekabr tarixində imzaladığı «Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının yaradılması haqqında» Fərmanı da bu məqsədlərin reallaşdırılması üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Qeyd olunan fərmanın imzalanması ölkə daxilində innovativ və yüksək texnologiyalar əsasında rəqabətqabiliyyətli sənaye istehsalının inkişafı baxımından əlverişli şərait yaradılması, qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafını təmin edilməsi, bu sahədə sahibkarlığın dəstəklənməsi, əhalinin istehsal sahəsində məşğulluğunun artırılması məqsədinə xidmət edir. Ölkə sənayesinin texniki-iqtisadi səviyyəsinin yüksəldilməsi innovasiya və investisiya tərəfindən baxılmışdır. Təhlillər nəticəsində belə qərara gəlmək olar ki, son illərdə ölkəmizə sənayə inkişafı üçün daxili investisiyadan daha çox xarici investisiyalar yönəldilmişdir. 2010-2016-cı illər ərzində ölkə sənayesinə 49,276 mln. manat investisiya qoyulmuşdur. Həmin dövrdə ölkə sənayesinə yönəldilmiş investisiyanın 56.9 faizi xarici investisiya payına düşmüşdür. Son illərdə mədəncixarma sənayesinə investisiya qoyuluşları artmışdır. Belə ki, 2016-cı ildə bu sahəyə investisiya qoyuluşlarının həcmi 2010-ci ilə

nisbətən 3.1 dəfə çoxalmışdır. Bu artım həm daxili investisiyalar hesabına, həm də dövlət təminatlı xarici kreditlər hesabına təmin edilmişdir.

2015-ci ildə sənayedə innovasiyaya çəkilən xərclərin həcmi digər illərə nisbətən yüksək olmuşdur. Bu hal emal sənayesinin proses innovasiyasına yönəldilən investisiyanın hesabına baş vermişdir. Təhlil göstərir ki, son 5 ildə su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi, təkrar emalı sahəsində nə məhsul, nə də proses innovasiyalarına lazımi həcmdə vəsait sərf edilməmişdir.

Aparılmış təhlillər nəticəsində

Yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alaraq aşağıdakı təklifləri irəli sürmək məqsədə uyğundur:

- Sənaye müəssisələrinin iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsinə dövlət tərəfindən yardım göstərilməsi.
2. Sənaye müəssisələrinin davranışlarının optimallaşdırılmasının dəstəklənməsi.
  3. Sənayenin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi həm də ölkədə əlaqədar və yardımçı sahələrin inkişafından asılı olduğu üçün dövlət sahələrarası əlaqələrin inkişafını və ümumilikdə iqtisadiyyatın effektiv fəaliyyət göstərməsini dəstəkləməlidir

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. T.S.Vəliyev, Ə.P.Babayev, M.X.Meybullayev.İqtisadi nəzəriyyə 2001
2. The Global Competitiveness Report. Wold Economic Forum. Geneva, 1999, s.410
3. Спридонов И.А. Международная конкуренция и Россия. М.: "Инфра-М", 1997, 170 с
4. Prades F.G. Disparites des couts competitivite et changes/ Reflets et perspectives de la via economique. Bruxelles. 1977. с.420
5. Scott B.R., Lodge G.C. US Competitiveness in the World Economy. Boston. 1985, с.185
6. Портер М. Международная конкуренция. М., «Международные отношения», 2003
7. Murat Koç, Onur Basar Ozbozkurt .Ulusların Rekabet Üstünlüğü ve Elmas Modeli Üzerine Bir Değerlendirme İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi, Cilt 2, Sayı 3, 2014
8. M.Hüseynova, M.Y.Quliyev. Qlobal rəqabətlik 2016
9. Məmmədov Ruzi Məharət oğlu .Beynəlxalq iqtisadi rəqabətqabiliyyəti və onu formalaşdıran amillər.Vergi jurnalı 5/2013
10. М.Н.Тодаро. Экономическое развитие. М. ЮНИТИ. 1997, 527 с.
11. Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış İnkişaf Konsepsiyası
12. Azərbaycan Respublikasında ağır sənaye və maşınqayırmanın inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi 2016
13. Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi ,2016-ci il üzrə fəaliyyət haqqında Hesabat ,Bakı
14. T.S.Vəliyev, Ə.P.Babayev, M.X.Meybullayev.İqtisadi nəzəriyyə 2001
15. Овчинников В.В. «Глобальная конкуренция» М.: Институт экономических стратегий, 2007
16. М.Е.Porter The Competitive Advantage of Nations New York: Free Press 1990
17. www.economy.gov.az

18. www.president.az
19. www.e-qanun.az
20. www.stat.gov.az
21. <http://www.xalqqazeti.com>